

ÖRÖKSÉG

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

TARTALOM

ÖSSZEGEZÉSÜL /Mezős Tamás	2	MŰHELY	
NAPIRENDEN		Vízi orgona /Hajdók Judit	11
Célegyenesben Eszterháza /Beregi-Nagy Edit	3	Konferencia a műkincs-csempészetéről /Buzinkay Péter	13
FIGYELŐ		A hajdúböszörményi örökség /Albert Ágnes — Virányi Zsolt	14
Tovább bővül a Szépművészeti /Nagy Zoltán	4	MAGYAR TÜKÖR	
Értékvédelem – másként /Turok Margit	5	Pécs, Jakab-hegy /Nagy Levente	16
Élményt az örökségből /dp	5	Kővágószőlős /Nagy Levente	17
Jelentés -tapasztalatok, tanulságok /Turok Margit	6	Szerelmey Miklós műemlékvédő emlékei /Messik Miklós	20
KÉK HÍREK – 2008. október	7	MAGYAR MŰLT	
FÓRUM		Gerevich Gárda VI. /Éri István	24
Szűrőn át /Dévényi Tamás	8	A badacsonyi Szegedy-présház /Miklósi-Sikes Csaba	23
Celeb-ek és valóságshow-k	9	Cifra csűrök és vaskeresztek /Pataky Emőke	25
Egy kérdés... /Déry Attila	9	Szénbányászok kincsei /Hervoly Vanda	27
MUSTRÁ – Székesfehérvár	10		

Összegezésül

Január elején tartotta a Hivatal évzáró – évnnyitó értekezletét dr. Mezős Tamás elnök. A számba vehető problémákról, az eredményekről és a tennivalókról készített beszámolóját rövidített, szerkesztett változatban közöljük.

MEZŐS TAMÁS

E számunk szerzői:

ALBERT ÁGNES építész, KÖH
BEREGI NAGY EDIT újságíró, MNG
BUZINKAY PÉTER dr.,
művészettörténész, KÖH
DÉRY ATTILA építész, Budakeszi
DÉVÉNYI TAMÁS építész, Budapest
ÉRI ISTVÁN régész, Budapest
FUKKER VALÉRIA műtárgyfelügyelő, KÖH
HAJDÓK JUDIT orgonaszakértő, KÖH
HERVOLY VANDA
kulturantropológus, Sajókaza
MESSIK MIKLÓS dr., újságíró,
Magyar Emlékekért a Világban közhasznú
Egyesület elnöke
MIKLÓSI SIKES CSABA kulturtörténész-
mérnök, múzeumigazgató, Sümeg
NAGY GÁBOR építész, KÖH
NAGY LEVENTE dr., régész, KÖH
NAGY ZOLTÁN újságíró, KÖH
PATAKI EMÓKE építész, KÖH
TUROK MARGIT művészettörténész, KÖH
VIRÁNYI ZSOLT építész, KÖH

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
tájékoztatója – ISSN 1786-7894

Felélős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.

Szerkesztőbizottság: Balázsik Tamás,
Bálint Marianna, Bugár-Mészáros Károly,
Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök),
dr. Durczy Szusanna,
Farbakyné Deklava Lilla, Hack Róbert,
Nagy Gábor, Nagy Levente,
Özvegy Györgyi, Róna Katalin,
Turok Margit.

Alapító-főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,

e-mail: orokseg@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,

e-mail: dlelkes@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés: Stádium Nyomda Kft.

Telefon: 455-5050

Az elmúlt év bővelkedett a Hivatal életét, mindenekelőtt belső szerkezetét érintő változásokban. Az első, nagy szervezőmunkát igénylő feladat a regionális rendszer átalakítása volt. A korábbi kilenc régiót magába foglaló rendszert a statisztikai régiókhoz való igazodás jegyében úgy módosítottuk, hogy a régiók száma hétre csökkent. A változás előnye a közigazgatási rendszerhez való illeszkedés, hátránya viszont az, hogy a két, eddig is nagy műemlék- számmal dolgozó, két-két megyét magába foglaló egység további egy-egy megyével bővült. A növekedés a nyugat-dunántúli régió esetében kisebb, de az észak-dunántúli régió esetében jelentős volt. Köszönet illeti mindazokat a kollégákat – külön kiemelve a hét régióvezetőt, Boór Juditot, Gonda Juditot, Lázár Gabriellát, Figler Andrászt, Szépbegy Lászlót, Paszternák Istvánt és Szatmári Istvánt –, akik a hétköznapi feladatok ellátása mellett képesek voltak zökkenőmentesen megszervezni és levezényelni az átalakulás folyamatát. A központ részéről Vida Katalin és munkatársai teljesítettek erőt felül az átalakulás során. Az embert próbáló évkezdetet követően nem kisebb jelentőségű változást hozott a félévforduló, amikor miniszter úr – hosszas egyeztetéseket követően – jóváhagyta az új Szervezeti és Működési Szabályzatunkat.

A szervezeti átalakulás folyamatában kiemelkedő hatású változásnak tartom a Hatósági és Jogi Igazgatóság létrejöttét. A jogalkotási és a jogalkalmazási feladatok tudatos és szisztematikusan szétválasztása, továbbá a joggyakorlat egységesítése irányába tett lépések segíthetik a Hivatalon belüli hatósági-jogi munka színvonalának emelkedését, a Hivatal stabil jogi hátterének megteremtését. A másodfokú hatósági feladatokat ellátó szervezeti egység integrálásával észrevehetően javulhat a Hatósági Iroda munkájának megítélése is. Ez év elejétől a Hatósági Iroda szakmai munkájának irányítását közvetlenül az elnök látja el. Miután a vonatkozó jogszabályok az elnök személyét jelölik meg a másodfokú hatósági jogkör címzettjeként, különösen fontos, hogy a minél megalapozottabb, szélesebb szakmai érdekvédelemmel céljából – mint a döntésből fakadó esetleges jogkövetkezmények egyszemélyi felelőse – maga is a döntési folyamat részesévé váljék.

A korábbi szervezet működésében nem tartottam kielégítőnek a Felügyeleti Igazgatóság feladat-meghatározását, és működését. Az akkori koncepcióban elsősorban jogi feladatai voltak az Igazgatóságnak. Én mindenekelőtt műemlék-szakmai feladatokkal kívántam megbízni a szervezetet. A 2007-es és a 2008-as személyi változások is ennek az elgondolásnak a jegyében valósultak meg. Mivel a hatósági munka szemléletének harmonizálásán túl a műemlékes és a régész szakmai döntések, szempontok szemléleti egységének a megteremtését is fontosnak tartom, ennek megfelelően hoztuk létre a Koordinációs és Felügyeleti Főosztályt. A szakmai munka koordinálásának legfontosabb testületeként újra felállítjuk a vezető felügyelői kart, amelynek munkáját a műemlék-felügyelet területén a főosztály vezetője, Cséfalvay Gyula, a régészet területén a főosztályvezető helyettese, Újlaki Pongrácz Zsuzsanna hangolja össze.

A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet (MvTI) feladatának egyértelművé tétele és szervezetének átalakítása miatt vált indokolttá az, hogy közvetlenül, munkajogilag is a régiókhoz rendeljünk kutatókat. Ezt az elképzelést négy régió esetében már megvalósítottuk, az ötödik munkatárs felvétele folyamatban van. A státuszok felszabadulásának függvényében még az első félévben szeretném megoldani a dél- és az észak-alföldi régióba rendelt kutató kinevezését is. A Koordinációs és Felügyeleti Főosztály keretei között elő kell mozdítani a kutatók munkájának szinkronizálását is egy főosztályvezető-helyettesi szintű vezető főfelügyelő kinevezésével.

A korábban a Hivatal szakmai alárendeltségében működő Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ (AMRK) feladatának megváltozásával elveszítettük a hatósági munka szakmai hátterét adó szervezetet. Ezért az AMRK tíz munkatársának átvételével és a Hivatalban működő szakreferensek (urbanista, statikus, épületgépész, restaurátor, orgonareferens) részvételével létrehoztuk a Koordinációs és Felügyeleti Főosztály vezetőjének irányítása alatt működő szakreferensi csoportot.

Az MvTI utód szervezete a Műemléki Kutató és Dokumentációs Központ (MKDK). A Kutatási és Topográfiai Osztályba sorolt munkatársak alapvető feladata a hiányzó 12 megyei műemlékjegyzék mielőbbi összeállítása, ami egyben egy műemléki állományrevíziót is kell, hogy jelentsen.

a cikk folytatása a 19. oldalon

Célegyenesben az Eszterháza – Közép-Európai Kulturális Központ létrehozása

Tavasszal rajtolbat a fertői kastélyegyüttes első, mintegy egymilliárd 566 millió forintos fejlesztési üteme, amely csaknem 1.3 milliárd forint uniós támogatással valósul meg. A kiemelt projekt támogatási szerződését rövidesen aláírják – jelentette be Balogh József, a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács elnöke Győrben.

BEREGI-NAGY EDIT

A projekt terveiben szerepel – többek között – a park felőli homlokzatok felújítása, a zeneterem, a belső lépcsőház és a sallaterrena restaurálása. A díszterek tavasszal induló restaurálásának kulisszatitkaiba a látogatók is bepillanthatnak. Úvegfolysó épül a rekonstrukciós munkák idejére a földszinti díszbédlőbe. Folytatódik a kastély belső udvarának parkosítása, valamint újabb, tartalmas élményt nyújtó kiállításokkal, programokkal, új szolgáltatásokkal bővül a Fertő-táj világörökségi terület központjává való Esterházy-kastély.

A kastélyegyüttes vagyonkezelője, a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága igazgatója dr. Varga Kálmán ismertette, hogy a kastély első fejlesztés ütemének csaknem 1.6 milliárd forintos beruházását a kormány még 2007. novemberében kiemelt projektként nevesítette, s ez lehetőséget teremtett arra, hogy hazánk egyedi műemlékegyüttese a szokásos pályázati eljárásrenden kívül juthat uniós forráshoz. A Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács napokban bejelentett támogatási döntése alapján a Nemzeti Fejlesztési Ügynökséggel megköthető a szerződés, s így lehívhatóvá válik az Eszterháza – Közép-Európai Kulturális Központ létrehozásához az uniós források. A tervek szerint 2009 tavaszán kezdődnek meg a munkálatok a kastélyban, amelyek várhatóan 2011-ben zárulnak.

Fotók: MNG

Dr. Varga Kálmán hangsúlyozta, hogy a most induló helyreállítási-fejlesztési projekt első ütemével még korántsem zárulhat le az Eszterháza – Közép-Európai Kulturális Központ létrehozásának munkája. Fontos, hogy elinduljon a fejlesztés második üteme, amely során a többi között a kastélyegyüttes többi része és hatalmas parkja is megújulhatna, valamint egy elegáns fogadóközpontot épülhetne, amely megadja a kastélyhoz érkezés méltóságát. A második ütem tervezett költségvetése 2 milliárd forint, amelynek megvalósulása után a Fertő-táj világörökségi terület valóban Európai színvonalú központjává válik az Esterházy-kastély. ■

Fontos, hogy elinduljon a fejlesztés második üteme, amely során a többi között a kastélyegyüttes többi része és hatalmas parkja is megújulhatna.

Tovább bővül a Szépművészeti

Az év végén a Szépművészeti Múzeumban jelentette be Hiller István miniszter (OKM) Aliza Bin-Noum Izrael Állam budapesti nagykövete jelenlétében, hogy előző nap (december 10-én) írták alá az Oktatási és Kulturális Minisztériumban a 2009-2011-es évekre szóló magyar-izraeli Kulturális Csereprogramot, amelynek keretében A Szentföld öröksége címmel nagyszabású kiállítás nyílik jövőre a Múzeumban.

A Szépművészeti Múzeum térszint alatti bővítése, a turisztikai és látogató központ építése az elkövetkezendő évek legnagyobb új építésű kulturális beruházása lesz.

A látványterveket Karácsony Tamás készítette

NAGY ZOLTÁN

Ezzel nagyjából egyidőben kezdődik meg az elkövetkező évek legnagyobb kulturális beruházása, a Szépművészeti Múzeum térszint alatti bővítése is. „December 11 emlékeztető nap lesz a Szépművészeti Múzeum több mint 100 éves történetében” – jelentette ki a miniszter, amikor a múzeum bővítéséről és a 2009 nyarán megnyíló, egyedülálló, kizárólag Budapestre tervezett kiállításról számolt be. Hozzátette, hogy „a múzeum felépítése óta a legnagyobb bővítése előtt áll” –, hiszen ritkán fordul elő Közép-Európában, hogy a beruházással nem új épületet emelnek, vagy a ko-

rabbit újítják fel, hanem több rétegben és több szinten indítanak egy új vállalkozást.

Az együttműködés eredményeképpen létrejött – és a beruházás kezdetével nagyjából egyidőben megnyíló – tárlat mintegy 3500 évet ölel fel. James S. Snyder, a Jeruzsálemi Izrael Múzeum igazgatója elmondta, hogy ez a kiállítás mind a Szépművészeti, mind a jeruzsálemi múzeum számára egyaránt fontos, mert ez az első eset, hogy olyan múlkincsek is utaznak külföldre, amelyek eddig még soha nem hagyták el Izraelt.

A Szépművészeti Múzeum térszint alatti bővítése, a turisztikai és látogató központ építése az elkövetkezendő évek legnagyobb új építésű kulturális beruházása lesz, amely jelentős részben európai uniós forrásból valósul meg. A robbanásszerűen megnőtt látogatószám és a megváltozott látogatói igények miatt a múlt század elején tervezett múzeum már nem alkalmas ezek kielégítésére, ezért is szükséges olyan új terekkel bővíteni az épületet, ahol a szükséges új funkciók is helyet kapnak.

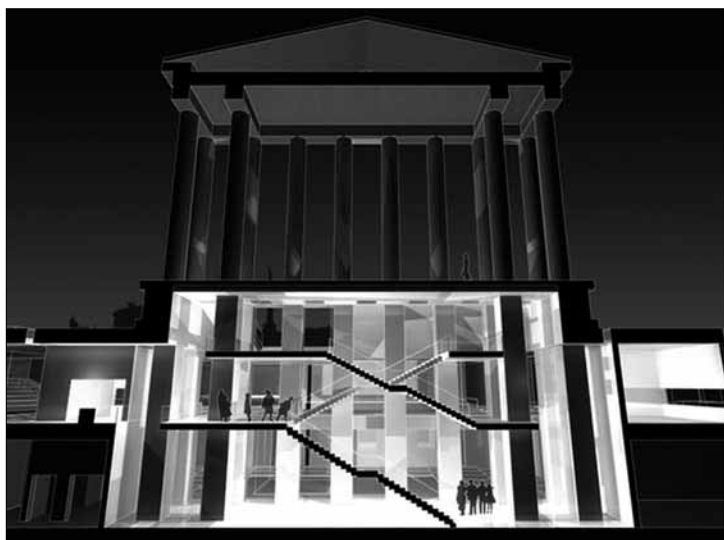
A térszint alatti bővítés bruttó 3,7 milliárd forintos európai uniós támogatásáról 2007 július 27-én született kormánydöntés. A Szépművészeti Múzeum Ennek köszönhetően 8867 m²-nyi területtel bővíthet. A térszint alatt építendő látogatóbarát múzeum és turisztikai központ földfelszín alatti új épületrésze olyan terek, funkciók és szolgáltatások (időszaki kiállítóter, előadóterem, múzeumshop, kávézó, étterem, gyermekfoglalkoztató) is helyet kapnak, amelyek nélkül ma már elképzelhetetlen egy jelentős európai múzeum és épített környezete.

Míndez úgy valósulhat meg, hogy eközben a Szépművészeti Múzeum Schikédanz Albert által tervezett épülete továbbra is megőrzi eddigi külső megjelenését. Ugyanakkor a főváros turisták által leggyakrabban látogatott terén gyökeresen megváltoznak az oda érkezők fogadásának körülményei.

A tervek szerint 2011 tavaszára elkészülő beruházás nem csupán a múzeum bővítését célozza, hanem a főváros új turisztikai központja épül majd a Világörökség részét képező Hősök terén.

A Szépművészeti Múzeum bővítésének tervei 2005 óta készülnek Szécsi Zsolt építész irányításával. A régi épületre vonatkozó tervfejezeteket Mányi István, az épület rekonstrukcióját több évtizede folyamatosan tervező építész készíti. Munkájukba a múlt év telén meghirdetett tervjavaslati verseny győztesei, Karácsony Tamás DLA építész és munkatársai idén tavasszal kapcsolódtak be. Az engedélyezési tervet a három vezető tervező együtt jegyzi.

A szerződéskötést követően dolgozzák ki a tenderterveket, majd kiírják a fővállalkozói tendert. Az új épület tényleges kivitelezési munkálatai 2009 őszén kezdődhetnek meg, a befejezés 2011 tavaszára várható. A beruházás ideje alatt is nyitva tart a Szépművészeti Múzeum. ■

Értékvédelem – másként

– a Regnum Marianum kincsei –

TUROK MARGIT

Az ókori görögök úgy tartották, hogy az istenek a világot – benne az embereket is – maguk között elosztották, ezért van, hogy állandóan keresnünk kell önmagunk másik felét, társban, barátban, tárgyban, jelenségekben, hogy a teljességet megteremthessük. Hogy a rendet, a harmóniát önmagunkban és a világban megélhessük. Ebben gyökerezhet az ember gyűjtőszenvédélye, ami akkor alakul ki, ha a tárgy és az ember egymásra talál. Ma is vannak hazánkban olyan gyűjtők, akik ebbéli szenvédélyüket egy mással is összekötik: gyűjteményüket mások számára is ismertté teszik. Tehetik ezt úgy, hogy ismeretető kötetekben dolgozzák fel, hogy kiállításokon mutatják be, vagy közgyűjteményeink valamelyikét gyarapítják, esetleg eladják, hogy mások is birtokolhassák. Bárhogy is történik a közzététel, mindenképpen fontos szerepet vállalnak az értékek megőrzésében, a múlt megismertetésében. Számos példát ismerünk erre, főként a 19. századból, amikor nemcsak a főnemeseket inspirálta a közérdek közadakozásra – ahogyan akkor nevezték – hanem gyakran az egyszerű iparosembereket, polgárokat is. Megemlíthetjük például *Kindli Máttyás* pesti szűcs mestert, aki a Nemzeti Múzeumot, és *Haán Antal* festőművészt, aki nagy értékű etruszk tárgyakból álló ajándékával a Szépművészeti Múzeumot gazdagította, vagy másokat a vidéki múzeumalapító polgárok közül.

Ehhez hasonló szándék és cselekvés jellemzi a zuglói új Regnum Marianum Plébánián látható emlékmű létrehozását is. A helytörténeti-, egyházművészeti-, és néprajzi emlékekből rendezett állandó kiállítás elsősorban az ifjúság nevelését szolgálja, de a zuglói polgárok identitásának erősítésének, elmélyítésének is fontos eszköze. A templom plébános, aki maga is *regnumos* volt, 1990 óta irányítja, szervezi a zuglói közösség életét. Ahogyan az elődök, ő is az ifjúság nevelését tartja legfontosabb céljának. A közelmúltig iskolát is működtetett az új közösségi házban, mivel az megszűnt, az említett kiállítás, a könyvtár és a rendszeres programok szolgálják ezt a célt.

Az atya a szülei által elkezdett helytörténeti gyűjtőmunkát az 1960-as évek óta folytatja. Figyelemmel kíséri a lakóköznyezet változásait, hogy ott lehessen időben, ha meg kell menteni valamit a jövő számára. Így kerültek a gyűjteményébe a közelben működő, a rendszerváltás után felszámolt Zsolnay gyár – ahol a vendéglátóipar számára készültek asztali edények – budapesti üzemének készítményei, dokumentumai. Az atya diplomamunkájának témája Bárdos Lajos zenepedagógus és zeneszerző munkássága volt. Kutatómunkáját folytatva összegyűjtötte kiemelkedő zenetudósunk színes és gazdag

életművének emlékeit (kották, fényképek, kritikák, hangfelvételek stb.) is. Pótolhatatlan értéket képvisel a mintegy ezer darabból álló bélyeges téglagyűjtemény, amelynek darabjai jelentős részben a környék (Rákosmező) épületbontásai során kerültek elő. Néhány darabja igazi csemegének számít (római burkolólap legionárius bélyeggel, az 1838-as pesti árvíz megidézők, a Görgey Artúr igazgatásának idejében, a kőbányai téglagyárban készült téglák, Nagy-Magyarország jelentős városaira, területeire jellemző darabok). A helytörténeti- és néprajzi tárgyak, dokumentumok (720 db) többsége a Rákos-menti településekről származik, a 19. század második felétől a 20. sz. első feléig terjedő időszakból. Mivel a gyarapodás ma is tart, kiegészülve napjaink jellemző tárgyaival, a gyűjteménynek ez a része jól tükrözi a kerület mindennapi életében megmutatókozó népességmozgásokat és azok hatását az életmódra, a kultúra alakulására. Az emlékmű igen változatos összetételű, térben és időben egyaránt, a didaktikai egységet a kiállítás gondolati vezérfonala teremti meg.

A gyűjtemény korrekt, az egyes darabok identitását is magába foglaló, igényes és szaktudással összeállított leltári dokumentációval is rendelkezik. A Hivatal által megindított védési eljárásban kijelölt szakértők egyöntetű véleménye szerint a kiállítás missziót teljesít. Egyedi értéke elsősorban abban van, hogy az ifjúság nevelését szolgálja. Másik fontos értéke, hogy a lokalitás hangsúlyozásával erősíti a helyi kötődést, a közösségteremtést, fejleszti a helyes értékítéletet, nem utolsó sorban az esztétikai érzéket. ■

Élményt az örökségből: skanzenek a kulturális piacon

Fenti címmel tartott sajtótájékoztatót november 27-én dr. Cseri Miklós, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatója és Dörnyei Otília, a GfK Hungaria ügyfélkapcsolati igazgatója.

A rendezvényen megjelentek tájékoztatást kaptak egyrészt a Skanzen Örökség Program állásáról (a Skanzenvasút és a mezőhegyesi vasútállomás replikája, amely új bejárati épületként funkcionál, 2009 áprilisára, az észak-magyarországi falu 11 lakóháza és 30 melléképülete 2010. március végére készül el), másrészt arról a reprezentatív közvélemény kutatásról, amelyet 2008 októberében tartottak. Ebből többek között kiderült, hogy a Skanzen látogatói a legaktívabb programkeresők közé tartoznak, jelentős részük többször visszatér. A Skanzen ismertsége és látogatottsága nemzetközi összehasonlításban is átlag feletti. A kutatás nyomán az a kettős feladat áll az intézmény előtt, hogy a kiemelt hétvégeken még kézzelfoghatóbbá, élvezhetőbbé tegye a kulturális örökség paraszti formáit, illetve, hogy az átlag nyitvatartási napokon növelje a vonzerők számát.

A sajtótájékoztatón az is kiderült, hogy 2009 elejétől a Szabadtéri Néprajzi Múzeum keretei között működik a szellemi kulturális örökség gondozásával foglalkozó iroda. ■

– dp –

Jelentés -tapasztalatok, tanulságok

A kulturális javak (közhasználatú fogalommal a műtárgyak) védelmi eljárásával kapcsolatos szakmai feladatokat 1949-1999 között az országos múzeumok látták el, szakmai javaslatuk alapján a miniszter mondta ki a védettséget. A Kulturális Örökség Igazgatóságának létrejöttével a feladat átkerült az új hatósághoz, és 1988-ban elkezdődött a múzeumi nyilvántartások átvétele, az új védelmi szempontok kidolgozása és a közbiteles nyilvántartás kiépítése. Ez a munka folytatódott a KÖH létrejötte után is, sőt még nem zárult le napjainkig sem.

TUROK MARGIT

Az egyházi tulajdonban lévő klenódiумokat, liturgikus tárgyakat, tekintettel a műfajukra (ötvös-, ón- és textil tárgyak), az Iparművészeti Múzeum mérte fel 1949-1972 között. Ezzel egy időben került sor az egyedi és pótolhatatlan műtárgyak védelmére, és esetenként a szakmai ellenőrzésre is (főként 1959-ben és 1967-ben). Időközben az egyházak is többször változtak, lazult a korábbi felelősségteljes tulajdonkezelés, gyakoribbá váltak a plébános- és lelkészváltások, dokumentumok pusztultak, vagy tűntek el. A Műtárgyfelügyeletnek mindenekelőtt meg kell ismernie a védett műtárgyállományt, ahhoz, hogy a közhiteles nyilvántartásba csak valós adatok kerüljenek be.

Az egyházi javaink védelmével kapcsolatos feladatok 2001-től (a Hivatal létrejöttétől) tartoznak feladatkörömbe. Az első két esztendő történelmi harangjaink védelmi munkáival telt el. *Patay Pál* harangkutató közreműködésével és szakmai ajánlásainak megfelelően hoztuk létre nemzeti harangkincsünket (105 db.), amely a történelmi harangállományunkat – a 11. századtól 1711-ig – teljességgel foglalja magába. Ehhez a később öntöttek közül olyan további darabokat válogattunk ki, melyek különleges voltak, öntőjüknek a hazai harangöntés terén kifejtett szerepe, akár egy-egy műhely legkorábbi termékei közé tartozása miatt a „harangöntő kézműipar jelentős darabjainak, kulturális emlékeinek tekintendők“ (kiemelés a védelmi javaslatból). Megjegyzem, hogy Európában máshol nem védtek le a harangállományt.

A védett klenódiумok és a liturgikus tárgyak száma 5837 db, ellenőrzésüket 2004-ben kezdtem el, a legtöbb védett tárggyal rendelkező megyékben (Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén). 2008 év végéig összesen 2589 db. tárgy adatait s állapotát vizsgáltam meg, hátra van még 3348 db. számbavétele. A felekezetek szerinti megoszlás a következő: A legtöbb védett tárgy a református egyház birtokában van, ezek zöme Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, az országos állománynak 27,4 %-t teszi ki. Számuk földrajzilag ott sűrűsödik, ahol a különféle háborúk a legkevesebb pusztítást okozták. Sorrendben a katolikus egyház következik, elsősorban a Dunántúl nyugati részein, elszórtaiban az alföldi régióban és a Dunántúl déli megyéiben. Lényegesen kisebb mennyiségű az evangélikusok (főként Nyugat-Dunántúl), a görög katolikusok (főként az ország keleti területein), és az egyéb felekezetek tulajdonában lévő védett tárgyak száma. Hiányzó tárgy alig akad, azok is betörés során tűntek el. A tárgyak állapotát illetően a helyzet rosszabb, igen sok a sürgősen restaurálást igénylő klenódiум és liturgikus tárgy.

Munkám során számos tapasztalattal és tanulsággal

gazdagodtam, ezek mindenképpen hasznosak lehetnek mások számára is.

A tapasztalatokat két irányból célszerű megközelíteni: a tulajdonosok és a múzeumok oldaláról. Az egyházak a hivatali ellenőrzéshez kezdetben meglehetősen óvatossággal viszonyultak. Ez érthető, hiszen a közelmúlt politikai és társadalmi körülményei miatt kialakult félelmek elő-előjöttek, és akadályozták a bizalom kialakulását. Nem kis gondot okozhatott számukra maga a változás is, hogy ti. a műtárgyvédelem hatóságként jelent meg, és ezzel az állami szabályzókhoz is alkalmazkodniuk kellett. A bizalmat egészen rövid idő alatt sikerült helyreállítani, ma már eredményes és gyümölcsöző együttműködésről számolhatok be.

Hasonló problémák kísérték az országos múzeumokkal való szakmai kapcsolatot is, de ezek esetében más okokkal találkoztam. A műtárgyvédelem hatósági kezelése érthető ellenállást váltott ki a múzeumi szakemberek körében, az önálló hatóság létrejötte egzisztenciális félelmet kelthetett/keltett bennük. Az átmeneti elzárkózás oka lehetett továbbá az is, hogy 20-40 éves elmaradások mutatkoztak a tárgyak ellenőrzésében, s ez – úgy gondolom – szakmai lelkiismeretüket mindenképpen zavarhatta. Ezek emberi okok, amelyek megértéssel könnyen lehet orvosolhatók. Viszont a jövőben is gondokat okoz majd, hogy a szakvéleményezést a törvény a múzeumok alapfeladatainak körébe sorolja, vagyis kötelesek azt térítés nélkül végezni. Továbbá fel kell hívnom a figyelmet arra is, hogy egyre szűkül az egy-egy korszakra, tematikára, műfajra specializálódott szakemberek köre, s ez előbb-utóbb lehetetlenné teszi majd a szakvéleményezési munkát.

Az ellenőrzések tapasztalataiból azt a tanulságot szűrtem le, hogy erősíteni, fejleszteni kell a kapcsolatokat az intézményekkel és az egyházakkal. Az együttműködés csak akkor eredményes és sikeres, ha azt az ügyfél iránti tisztelet, megbecsülés és nyitott, őszinte és felelősségteljes magatartás jellemzi mindkét oldalról. Fontosnak tartom tehát a megértést és a toleranciát, a feltételek nélküli és felelős segítségnyújtást, vagyis ott és úgy kell segítenem, ahol, és ahogyan azt lehetőségeim megengedik. Ez kétségtelenül fáradtsággal jár, de megéri. Nem viselkedhetek bürokrata hivatalnokként. Ismernem kell az egyházi törvényeket, a belső hierarchiát, a tulajdoni viszonyokat, a munkájukat nehezítő problémákat, azért, hogy hitelességemet megtartsam, hogy valóban partner lehessenek. Fontos az adott szó hitele. Csak akkor ígérjek, ha azt teljesíteni is tudom. E tulajdonságokat és magatartási sajátosságokat azután össze kellene hangolnom a hivatali feladatokkal, követelményekkel, ami talán a legnehezebb feladat.

Idealista lennék? Nem hiszem. ■

KÉK HÍREK

– 2008. október

FUKKER VALÉRIA

Október 17-én budapesti magántulajdonból lopták el *Márffy Ödön*nek (1878-1959) Annuska nevű húgáról, az 1930-as évek elején készült festményét (olaj, vászon, 60 x 50 cm, jelezve balra lent: Márffy Ödön).

Október 15-én debreceni magántulajdonból ellopták *Kosztza József* (1861-1949) hét, alább felsorolt alkotását:

- *Öregember* (Bajszos férfifej, olaj, vászon, 50,5 x 43,5 cm, VEDETT!, KÖH műtárgy-nyilvántartási azonosító: 72809, jelezve jobbra lent: Koszta J. 1902, a tulajdonos saját leltári száma: 2859, semleges zöldes-szürke háttér előtt bajszos férfi mellképe, a füle körül, a tarkóján élénk színekből kiugró sárga foltok)

- *Annuska virággal* (Koszta néni virággal, olaj, vászon, 86,5 x 60,5 cm, VEDETT!, KÖH: műtárgy-nyilvántartási azonosító: 5682, sötét háttér előtt balra néző kontyos, fehér kabátos, sötét ruhás középkorú nő térdképe; baljában magához szorítva cserépben piros virágot tart, jelezve jobbra középen: Koszta J., a tulajdonos saját leltári száma: 2861)

- *Fehér blúzos női portré*

(olaj, vászon, 41,5 x 30,3 cm)

- *Hazafélé* (Két női alak réten, olaj, vászon, 55 x 43 cm, 1911, jelezve jobbra lent: Koszta)

- *Vörös kendős női portré* (Annuska virággal, olaj, vászon, 50,5 x 40,5 cm, jelezve jobbra lent: Koszta)

- *Virágcsendélet* (olaj, vászon, 50,5 x 39 cm, a tulajdonos saját leltári száma: 2856)

- *Ablaknál varrogató nő* (olaj, vászon, 91 x 71 cm)

Ugyanekkor tűnt el *Szinyei Merse Pál* (1845-1920): *Viharos tájkép* című olaj, vászon, 94 x 78 cm méretű alkotása is (a tulajdonos saját leltári száma: 2893).

A műtárgyakról további részletes adatok megtekinthetők internetes honlapunkon (www.koh.hu), a lopott műtárgyak adatbázisában. ■

*Koszta József:
Koszta néni
virággal*

*Márffy Ödön:
Annuska*

Emléktábla Dercsényi Balázsnak Vácott

A Váci Múzeum Egyesület és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal együttműködésében 2008. december 5-én emléktáblát avattak Vácott *Dercsényi Balázs* (1940-2003) művészettörténész, a Váci Múzeumi Egyesület volt elnöke tiszteletére. A Csányi körút 35. számú házban immár egy család három generációjának emlékéét őrzik a táblák (Dercsényi Dezsőét, a Váci Hírlap főszerkesztőjét, dr. Dercsényi Dezsőét, a magyar műemlékvédelem kiemelkedő alakját és Dercsényi Balázst, aki ugyan-csak évtizedekig tevékenykedett a műemlékvédelem, majd az örökségvédelem területén).

A tábla avatásánál *Torma István*, az egyesület jelenlegi elnöke emlékezett röviden a zuhogó esőben összegyűltek előtt, majd az evangélikus gyülekezeti teremben rögtönzött baráti megemlékezésen egykori kollégái kis kiállítást rögtönöztek néhány munkájából és fényképekből. Kollégái képviseletében *Káldi Gyula*, barátai nevében pedig *Krisz György* emlékezett a fájdalmasan korán eltávozott munkatársunkra, Dercsényi Balázsrá.

– dp –

A pályázat értékelésekor fellángolt, majd csak a szűkebb szakmában folytatódó vitát nem követte igazi értékelés. A Clark Ádám téri szállodára kiírt pályázatról van szó, amelyhez az ÖRÖKSÉG 2008/6-os számában Czétényi Piroska szólott hozzá, ismertetve egy adminisztratív hiba (postai tévedés) okán a bírálók elé nem, illetve csak késve került tervek sorsát. Többen jelezték, hogy szívesen elmondanák véleményüket, mert úgy érzik, a Clark Ádám téri telekre épülő, s a budai és pesti panorámát egyaránt befolyásoló épület van annyira jelentős építészeti – urbanisztikai – városképi alkotás, hogy a szakmán túl a köz véleménye is hangot kapjon. Ezúttal Dévényi Tamás építész álláspontját ismertetjük.

Szűrőn át

DÉVÉNYI TAMÁS

A Clark Ádám teret valaha Lánchíd térnek hívták és igazi tér volt: a hídról nézve a két vámszedőházon túl szép lépcsőzetes és szimmetrikus neoreneszánsz stílusban tervezett térfalak határolták. Körforgalom persze nem volt, a várhegy, az alagút meg a sikló viszont igen. A II. világháború során a teret szétbombázták; a szövetséges erők nem kímélték az Ybl Miklós tervezte Budai Takarékpénztárt sem. A romos ház javarészt még 1949-ben, az elszánt műemlékes szakemberek által megmentett loggiás udvari épületrészt pedig – ahol a híres Lánchíd presszó működött később – a kilencvenes években bontották le. A téren két ház maradt meg csupán. A háború utáni városvezetésnek jó volt ez így is: a lebontott épületek helyén jellegtelen parkok készültek, a telek körvonalai pedig úgy változott, ahogy a közlekedési szakemberek akarták. Így jött létre az unikális *körforgalom kinézetű* forgalmi rend, egy szép ötgúgú csillaggal a közepén. A rendszerváltás után sem változott meg a helyzet. A csillag persze eltűnt, meg *igazi* lett a körforgalom, de semmi több. Az, hogy miért nem épülnek vissza a tér házai – ez ma is alapvető kérdés. Különösen az, ha figyelembe vesszük azt a remélhetőleg nem is olyan távoli jövőképet, amely a Fő utcát és a Lánchidat jelentősen tehermentesítené, amelynek egyenes következményként megszűnhetne a körforgalom is. A tér jövőjét meghatározó rendezési (mostanság szabályozási) terveken azonban csak egyetlen építési terv található: a hajdani Budai Takarékpénztár telke. Az eredetileg téglalap alakú telek a közlekedéspárti városvezetés révén mára idomtalan nyesedéktelekké vált: elvesztette területe egyharmadát, utcafrontja bizonytalan íves formát öltött. A mindezek ellenére csillagászati árú telek tulajdonosa luxusszállodát építtetne ide; a legjobb tervet – igen szimpatikus módon – tervpályázat útján kívánta megtalálni.

A pályázók előtt három út állt: úgy tesznek, mintha a telek története a lehető legproblémamentesebb lenne és terveznek egy szép íves házat, magastetővel illeszkedve a két szomszédhoz, vagy figyelembe veszik a történeteket, végül, hogy nem vesznek figyelembe semmit.

Az első, képmutató megoldást sokan választották, annál is inkább, mert ezt a beépítést sugallja a szabályozási terv. Ezek a tervek voltak a formális illeszkedés bajnokai.

A második lehetőség sokfelé vezetett. Voltak, akik a semmivé foszlott Lánchíd teret új terecskével pótolták: jobbra L alakú házat terveztek, ami előtt – a helyi zűrzavart tovább fokozva – valóban kialakult egy zajos térbővület. Több olyan pályázó akadt, aki – igazságérzetétől vezéreltetve – érzéketlen próbálta a telek *eredeti* alakját. Ezek a megoldások a mai térbeli helyzetben értelmetlenekké váltak. Akadt olyan terv, amelyik a környék támfalait idézte meg ház formájában és volt olyan pályázó, aki a régi telekosztást magas facsoporokkal javasolta visszaidézni.

A harmadik út öntörvényű szobrokat eredményezett – ezek az illeszkedést fordítottan vetik fel, mintha ezekhez kellene alkalmazkodnia a Lánchidnak és a Várnak, s nem fordítva.

És végül volt egy terv, amelynek alkotói úgy gondolták, hogy a három út találkozik valahol. A legrosszabb kompromisszumok rémképe lengi körül az efféle keresgéléseket – most azonban átütő eredmény született.

Mórocz Balázs és *Vannay Miklós* terve a végletekig konzervatív és újító is egyben. A telek meghurcolása következtében hagyományos értelemben vett épületet nem szabad ide tervezni – állítják; csak egy tárgy (objekt) állhat itt, melynek nincs időfaktora. Ennek az alakja viszont lehet és legyen a leghagyományosabb – íves homlokzatú és magastetős, persze hétköznapi anyag-, és formahasználatú tetőzet és homlokzat nélkül kialakítva. Ez a fura tárgy arany színű perforált lemezből lenne meghajlítva, mely mögé üveg kerülne. A város ezen a szűrőn át látható, kivéve azt a három helyet (az előcsarnok, a bár és a rendezvényterem), amelyek zavartalan kilátást kapnak a folytonos perforált felületet áttörő kétszintes, nagy nyílásokon (nem ablakokon!) át.

A legtöbb vitát az a tékozló gondolat okozhatja, amely szerint a Duna mentén kínálkozó panorámát nem szabad szoba-szinten aprópénzre váltani. A tervezők forgatható periszkóppal összekapcsolt *camera obscurával* vetítenék nemcsak a Duna és a Lánchid, hanem a Vár panorámáját is a sötét szobák mennyezetére. Ez az analóg rendszer a vizuáltechnika mai állása mellett igazán ókonzervatívnak számít – és ettől oly megnyerő.

A terv, mint általában a kispolgári értékrendtől távol álló kreatúrák megosztó és elgondolkoztató. Lehet nagyon szeretni, és zsigerből elutasítani is. Sajnos a vizuális kultúra még ma sem tananyag, így csalárd indok az elutasításra az, hogy az embereknek biztosan nem tetszene.

A városnak nagy szüksége lenne ilyen értékekre. Most van erre lehetőség. ■

Celeb-ek és valóságshow-k kontra Kazinczy-év és a Magyar Nyelv Éve

A valós érték produkálása nélküli sztárok világában élő tinédzserek fantáziáját is képes még megmozgatni az a csaknem 200 évvel ezelőtti rendkívül pezsgő, alkotó szellemi légkör, amikor a magyar nyelv megújításának ügye országos mozgalommá vált Kazinczy Ferenc vezetésével. Bizonyosodott be Műemlékek Nemzeti Gondnoksága által meghirdetett „Kazinczy, a Rádayak és a felvilágosodás” című művelődéstörténeti vetélkedő első fordulóján.

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága a 2009-es Kazinczy-év és a Magyar Nyelv Éve alkalmából hirdetett vetélkedőt középiskolásoknak, annak apropóján, hogy az intézmény kezelésében lévő péceli Ráday-kastély a felvilágosodás hazai vezéregyéniségeinek, tudósoknak, íróknak hajdani találkozóhelye volt, ahol Kazinczy Ferenc is gyakorta megfordult. Ezért a feladatok között kiemelt szerepet kapott a házigazda, a péceli „szent öreg”, Ráday Gedeon személye is, aki otthonában – amikor Magyarországon nem létezett igazi politikai és kulturális központ – alkotó szellemi légkört és irodalmi szalont teremtett.

A vetélkedőre az ország 69 iskolájából jelentkeztek ötfős csapatok, amelyek huszonegy kérdéscsoportból álló feladatsort oldottak meg, köztük kreatív, képzőművészeti feladatokat is. Röplapon kellett pellengérré állítani az ortológusok szemzőgéből a neológusokat, s a diákok szípkáztak a megoldásokban. Még olyan plakát is akadt, amely még a mának is görbe tükröt mutat, „Rosszabbul beszélünk mint négy éve!” szalagcímmel.

Az első írásbeli fordulón bebizonyosodott, hogy országszerte több száz diákot lehet még ösztönözni, hogy a történelem és irodalom könyveket bújja, böklásson az interneten, vagy éppen bogarászza a Rádayak levelezését, hogy megleglje például a „Sajnálom szívessen, hogy az Asszonnyal áprilist járattam” vagy az „...ezzel gráciájába rekomm-

dálván magamat, maradok tisztelettel...” idézet jelentését.

A most lezárult írásbeli fordulóra hatvan csapat küldte el a megoldásait, s közülük ötvenkilencet érvényesnek fogadott el a zsűri. A feladatok a diákokat szenzációs és kreatív megoldásokra sarkalták, így az első fordulón részt vevő valamennyi diák ajándékban részesül. A döntőbe jutott hat csapat:

Kölcsey Ferenc Gimnázium, Budapest

Pápai Református Kollégium Tatai Gimnáziuma

Verseghy Ferenc Gimnázium, Szolnok

Szent Bazil Oktatási Központ, Hajdúdorog

Battbyány Lajos Gimnázium, Nagykanizsa

Vajda János Gimnázium Postaforgalmi Szakközépiskola és Szakiskola, Bicske

2009 áprilisában mérzeti össze tudását a péceli Ráday-kastélyban. Felkészüléshez folyamatos segítséget, útmutatót kapnak intézményünkötől, valamint ingyenes szakvezetésen vehetnek részt a Ráday-kastélyban.

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága a vetélkedő tanulságai alapján kívánja a kezelésében lévő műemlékek iskolai látogatói kínálatát a jövőben összeállítani, amellyel reményei szerint a fiatalok figyelme a valós kulturális értékek felé terelhető.

További információ: www.nemzetimuemlek.hu ■

Egy kérdés...

A közelmúltban meglévő épület átalakítását tervezte valaki, kiemelt műemléki környezetbe, egyszersmind természetvédelmi területre. Szívességi munka volt, rokonságon belül, nem is nagy feladat; az épület sem volt egyedileg védett. Az építetetői igény és a tervezői szándék az 1920-as években épült ház megerősítésére és helyreállítására – valójában visszaalakítására – irányult, kibontva fél évszázad igénytelen és pocskék minőségű toldásaiból. E tervet a hatóság pártolta – jogosan, hiszen a renovált épület utcája díszbe lehet; e munka akár példát is mutathat. Nem volt gond szakhatóságnál; az eredeti formák és színezés alkalmazását a KÖH képviselője is pártolta. Az engedélyező hatóság arra utasította a tervezőt, hogy a Természetvédelmi hivatallal is egyeztessen. Itt fiatal, csinos, udvarias biológusnő elfogadta a ház rendbehozatalát a funkció fenntartása mellett, de elutasította a visszaalakítás esztétikai elveit, mondván, hogy az egykori formák már elavultak,

az eredeti színezés pedig eleve ízléstelen volt. Hozzátette, „oda modern kell”, és hogy a környéken „jó példák” vannak. A tervező óvakodott rákérdezni a jó példákra, csak annyit jegyzett meg – azt is csak magában –, hogy ez körülbelül az ellenkezője annak, amit ide hatóságként a KÖH előírna, szakhatóságként pedig szuggerálna – joggal. Végül némi vita és türelmes felvilágosító munka után áthidaló megoldás született, afféle magyar kompromisszum. Az elvi probléma megmaradt. Helyes, ha a természetvédelem beleszól abba, hogy természetvédelmi területen milyen rendetetésű, méretű épület létesüljön. Helyes a cél, a környezetkapcsolat vizsgálata is. De *elfogadhatatlan, hogy nem szakemberek szakmai és esztétikai felügyeletet gyakoroljanak építészeti ügyekben.* És nem rossz kérdés az sem, hogy ha nem születik kompromisszum, végül is ki dönt?

Déry Attila

Hiemer-Font-Caraffa épülettömb műemléki felújítása – II. ütem

A város főterének kitüntetett részén álló, építészetileg legértékesebb egykori lakóépületekből összefonódó épülettömböt 1990-ben azzal a szándékkal ürítették ki, hogy a város egyik legszebb épületegyüttesét, méltó módon felújítva, mielőbb ismét a város közönségének szolgálatába állítsák. A kutatások viszonylag hamar hoztak rendkívüli eredményeket, de a pénzügyi feltételek csak az Európai Unióhoz való csatlakozással teremthették meg. A felújítás három ütemben valósul meg. A 2006-ban elkészült I. ütem a Hiemer- és a Font-ház Városház téri szárnyait foglalta magába. Elkészült az épületegyüttes teljes tetőszerkezetének felújítása és az említett épületszárnyak külső és belső felújítása, átalakítása, restaurálása. A kiváló minőségű munkát az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága által 2008-ban odaítélt díj is igazolja.

A felújítás II. üteme a Norvég Finanszírozási Mechanizmus támogatásával valósult meg. A kivitelezési munkák 2007-ben kezdődtek. Az I. ütemmel megegyező kiváló minőségű munkához nagyban hozzájárultak az érintettek részvételével rendszeresen megtartott koordinációs egyeztetések.

A II. ütem felújításának legnagyobb kihívása egy görög épület bemutatása volt, melyet az évszázadok során többször átépítettek, bővítettek, és „barokk köntösbe burkoltak”. A két és fél szintes középkori ház utcai oromfalát az „előképként” szolgáló Oskola u. 6. alatti épülethez hasonlóan alakították ki. Az udvari homlokzatot a barokk kori előfalozott épülettömb részbeni meghagyásával bemutatathatóvá, egyúttal egy üvegfüdém behúzásával azt alaprajzilag kihasználhatóvá tették. A középkori pince végfalában feltárt élszedett kőkeretes ajtón közelíthető egy ifjúsági klub meg. A földszinti háromosztatú, középkori kőfalazatú, barokk dongaboltozatos helyiségegyüttesben vendéglátóegység kapott

helyet, melynek leglátványosabb része egy kőhevederes teherátadó ív és egy másik élszedett, kőkeretes ajtó. A terem sorhoz korszerűen felszerelt nyelha kapcsolódik.

Ugyancsak ez az épületrész foglalja magába az emeleten a város egyik legreprezentatívabb helyiségét, amely házasságkötő teremként szolgál. Ehhez közvetlenül csatlakozik a barokk freskókkal díszes előkiszületi szoba, az ún. Iustitia-terem. A restaurátorok itt is kimagasló munkát végeztek.

A Font-ház és Caraffa-ház határán egy, a XIX. században elbontott épületszárny helyén megvalósuló modern épület megalkotására is sor kerülhetett. A tervező, élve a lehetőséggel, invenciózus megoldást készített. Az egykori tervrajzok, leírások illetve régészeti leletek birtokában, de modern építészeti szerkezetek és anyagok (vasbeton, rozsdamentes acél, edzett üveg) felhasználásával, új keretszárny megépítésével sikerült az eredeti udvari térszerkezetet visszaállítani. A középkori épültre utaló kőburkolat részletképzései ugyanakkor szintén a mai formakincshez tartoznak.

Az udvari homlokzatok egykori, eddig elfalazott árkádsorainak kibontásával elegáns udvarbelsők alakultak ki. A felújítás során az udvarok és a környező közterületek is megújultak. Ezt térburkolatokkal és növényzet telepítésével, valamint a régészeti feltárások során előkerült maradványok bemutatásával, felvetítésével oldják meg. ■

Berubázó: Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata; Régészeti feltárás: dr. Siklósi Gyula; Művészettörténeti és falkutatás: D. Mezey Alice, Mentényi Klára, Bartos György, Lángi József; Restaurálás: Jubász György, Kovács Attila, Kóbor Zsolt, Zágomi Péter, Lángi József; Építész: Koch Péter, Nara Stúdió Kft.; Belsőépítész: Hejko Műbálya, MI Művészeti Instrukció Bt.; Kivitelező: Fetév-Szer Kft., ügyvezető igazgató: Szauerwein Tivadar; Főépítészvezető: Móricz Zoltán; Műszaki ellenőr: Kámán Béla (Alba Plan Kft.); Műemléki felügyelő: Csutor Éva; ■ Szöveg: Igari Antal; Fotó: Hack Róbert

„Vízi orgona,

kivel az görögök éltek elein; mi pedig, sem láttuk, sem hallottuk“

HAJDÓK JUDIT

A Magyar Tudomány Napjához társított rendezvénysorozatban „Rejtélyek és kételemek az aquincumi orgona kutatásában“ címmel rendezett vitadélután november 24-én a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat a BTM Aquincumi Múzeummal közösen az Aquincumi Múzeum újonnan berendezett „Orgonatermében“.

Az 1931-ben feltárt aquincumi orgona-leletegyüttes az egyetemes kultúra egyik legbecesebb orgona emléke, hiszen máig a legteljesebb orgonahagyaték az ókorból. A leletek között felszínre került bronztábla szerint a „hydrat“ Gaius Iulius Viatorinus városi tanácsos, a posztósok (centonariusok) társulatának parancsnoka Modestus és Probus konzulsága alatt (Kr. után u. 228) ajándékozta a posztósok testületének. (A kollégium feladata volt többek között a tűzoltás is – amelyet ecetbe áztatott posztóleplekkel végeztek –, a halottkultusz ápolása, a kollégiumi székházban ünnepek, lakomák rendezése.) Az orgona néhány évtizeddel később egy nagy tűzvész alkalmával a tűzoltó székház pincéjébe zuhant. Nagy Lajos régész, egyetemi magántanár 1934-ben egy könyvben jelentette meg a félbecsülhetetlen leletegyüttes szakszerű leírását. Zenei vonatkozásban két konzulense is akadt, Sugár Viktor orgonaművész, magyar királyi kormányfőtanácsos, a Koronázó Mátyás templom karnagya, a Nemzeti Zenede tanára és Geyer József, a huszadik század első felének legnagyobb organológusa. Hamarosan döntés született a hangszer rekonstrukciójára vonatkozóan is, és Budapest Székesfőváros Tanácsa 1934 szeptemberében megrendelte a pécsi Angster József és fia orgonagyárban „az orgona hasonmás elkészítését – dr. Nagy Lajos képekkel illusztrált könyvében közölt illusztrációk, méretek és leírás szerint“. Megrendelte továbbá „dr. Nagy Lajos közelebbi utasításai alapján készíthető szelládát, beleértve a hossz és haránt csúszkákat, valamint gátjait, egymáshoz illesztett, minden oldalon simára csiszolt és tökéletesen forrasztott bronz öntvénydarabokból, a szélszekrényt tölgyfából..., az 52 sípot vörösréz lemezekből stb.“ Az orgona 1936. elejére készült el, és hamarosan egy kópiája Rómába került, az akkori híradás szerint Mussolini számára. A féltve őrzött eredeti régészeti orgona alkatrészeket a múzeum gondos munkatársai a II. világháború bombatámadásai elől a Szt. István bazilika pincéjébe menekítették, majd később vízbetöréstől tartva onnan az Egyetemi Könyvtár raktározó területére vitték. 1958-ban Rafael Viktor restaurálta az időközben 400-ról 290-re fogyott ókori elemeket. A Nagy Lajos-Angster-féle modelltől főleg a hangolásban különböző második rekonstrukciót 1969-ben a ludwigsburgi Walcker-Mayer cég készítette,

könyvben is dokumentálva hangolási elvét. Mindkét rekonstrukció azonban légtartályos orgonát eredményezett. Zsidi Paula, az Aquincumi Múzeum igazgatója a vitadélutánon ismertette dr. Nagy Lajos döntésének okát, miszerint a régész nem talált a leletek között víznyomásos berendezésre utaló tárgyakat, pl. üstöt. (Hozzáteszem: a két orgonaértő társától sem kaphatott ehhez utalást, hiszen negyven évvel később, a huszadik század második felének nagy organológusa, Szigeti Kilián „Az aquincumi orgona zenei problémái“ című írásában (Magyar Zene, 1972) így ír a szélellátásról: „Eldöntését Walckerrel mi is lényegtelennek valljuk, mert hiszen a hangszer lényegét egyáltalán nem érintő, tisztán mechanikai kérdésről van szó, amelynek

A Nagy Lajos régész és Sugár Viktor, Geyer József organológusok terve alapján készült 1936-os első rekonstrukció két ékfűvővel biztosítja a levegőt a sípokba.

Fotó: BTM, Aquincumi Múzeum

A Minárovics János által tervezett 2007 évi rekonstrukció
Fotó:
Hajdók Judit

ismerése kívánatos volna ugyan, de mégsem lényeges.“ – HJ.)

Az aquincumi orgona víziorgonaként való bemutatásáért a Tűzoltó Múzeum folytatott elismerésre méltó küzdelmeket. Az új rekonstrukciónak a hangszerészeti részét a Pécsi Orgonaépítő Manufaktúra

Kft. készítette el 1996-ban, a hidraulikus berendezés Minárovics János (1928-2008), a Tűzoltó Múzeum nyugalmazott igazgatója terve alapján készült először a múzeum lakatosműhelyében, majd 2007-ben átdolgozott méretekkkel Jakus Péter gépjármű-restaurátor által. (Sajnos, az orgona alépítménye, a vízi berendezést eltakaró állvány felületi kiképzése egy mai podesztet mutat, mintsem egy 1780 évvel ezelőtti hangszer illúzióját adná vissza.) Kérdéseket és kételyeket mindenki megfogalmazhat a rekonstrukciókkal kapcsolatban.

Nagy Lajos nem publikált minden feltárt elemet, illetve nem vett figyelembe fontos elemeket, éppen a leginkább üsthöz tartozhatókat. A későbbi Walecker-, Minárovics-féle rekonstrukciók pedig az elsőt követték, azon csak a hangolásban vagy a szélléltásban változtatva.

Vitatható valamennyi rekonstrukciónál a billentyűzet kiképzése, a hangolás, illetve a vízi berendezés esetében a dugattyús berendezés állása, hitelessége. A világraszóló feltárást 1931. május 20-án a „The Daily Telegraph“ londoni napilap kürtölte világgá, és a világ tudomást is szerzett a páratlan hangszeréről. Ma valamennyi orgonás könyv, de sok útikönyv is említi, jószerivel „hungarikumnak“ tekinthető.

Lassan időszerűvé válik, hogy sok évtizeddel a Nagy Lajos-féle rekonstrukció után készüljön egy újabb, víziorgona-elven alapuló rekonstrukció a kísérleti régészet, a tudományos kutatás, a hiteles orgona helyreállítások feltételrendszere szerint az eredeti elemek mikroszkopikus vizsgálatával, a kísérletekhez szükséges újragyártásával, az ókori orgonaleírások, harmóniatan, ábrázolások, irodalom és a gépészet tanulmányozásával, a korabeli technológiák, az égésnek a fémekre gyakorolt hatására vonatkozó kémiai tanulmányok, dr. Kaba Melinda régész újabb kutatási eredményeinek a figyelembevételével.

Szenczi Molnár Albert 1604-ben a latin szótárában a hydraulust ekképpen jegyzi: „vízi orgona, kivel az görögök éltek elein; mi pedig, sem láttuk, sem hallottuk“. Napjainkban nem lehet kétséges, hogy néhány éves tudományos kutatómunka alapján (és persze néhány tíz millió forint segédelmével) hiteles aquincumi orgona valósulhat meg. Tartoznánk ezzel a világnak. ■

Szecesszió kiállítás Gödöllőn

A Gödöllői Városi Múzeum három termében november végén nyílt meg az 1901-1920 között a gödöllői művésztelepen dolgozó mintegy húsz művész összegyűjtött munkáiból a felújított és kibővített állandó kiállítás. A művésztelen leghíresebb lakói és alkotói Körösfői-Kreisch Aladár és veje Nagy Sándor voltak. Körösfői freskói a Zeneakadémia emeleti előterében és földszintjén, valamint a marosvásárhelyi Kultúrpalotában napjainkban is láthatók. A múzeum három termében a múzeum tulajdonában lévő alkotások között festmények, üvegfestmények és -tervek, grafikák, bútorok, könyvillusztrációk, szobrok, szőnyegtervek, a gödöllői szőnyegszövőműhelyben készült eredeti és újonnan leszőtt szőnyegek találhatóak. A tárlat érdekessége, hogy

az országban ez az egyetlen kifejezetten a szecessziót bemutató kiállítás.

Az 1760-as években épült Hamvay-kúria – a város legrégebbi épülete – harminc éve ad otthont a múzeumnak. A 2000-ben felújított sarokházban öt állandó kiállítás látható. A folyosókon a régi várost bemutató fotók, a termekben természet- és néprajzi kollekciónak, egy régi szatács- és egy fodrászműhely, valamint Gödöllő híres lakóinak a múzeumban található bútorait állították ki. Az egyik terem legérdekesebb látványosága a Léda-villa szalongarnitúrája, ugyanis Ady Lédája 1924-től haláláig 1934-ig gödöllői lakos volt.

Információ: 06 28 422003, www.museum.hu/godollo/varosi. Nyitva tartás: 10-18 óra között, hétfő kivételével.

Konferencia a műkincs-csempészetről

Ogyessza, Ukrajna, 2008. október 14-17.

Októberben a Fekete-tengeri kikötővárosban, Ogyesszában háromnapos nemzetközi konferenciát rendezett az ukrán Kulturális és Idegenforgalmi Minisztérium, az Állami Vám- és Csempészet, a Titkosszolgálatok és a Belügyminisztérium Nemzetközi Ágazatközi Konferencia a Kulturális Értékek Csempészetének Megelőzése érdekében címmel (International Interdepartmental Conference on the Prevention of Smuggling of Cultural Values).

BUZINKAY PÉTER

A konferencia résztvevői az ukrán és az Ukrájnával határos országok (Oroszország, Belorusszia, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Törökország, Grúzia) kulturális, vámügyi, rendőri és biztonsági szolgálatainak szakemberei voltak. Hazánkat – a magyarországi helyzetet bemutató előadással – a KÖH Műtárgyfelügyeleti Irodájának vezetője képviselte. A rendezvény célja a kulturális javak nemzetközi forgalmára és átruházásra vonatkozó térségbeli nemzeti, illetve nemzetközi jogi szabályozás bemutatása, a hatóságok tapasztalatainak, valamint az ágazatközi és nemzetközi együttműködés áttekintése volt.

A konferencián elhangzott előadások, valamint a vita során tett hozzászólások alapján képet alkothatunk arról, hogy az egyes résztvevő országokban a műtárgyak hivatali, hatósági védelme, a csempészet elleni fellépés mennyire szervezett és összehangolt feladat. Az ugyan nyilvánvaló volt, hogy a hatóságok minden országban értek el eredményeket, hiszen a műkincslopás és csempészet mindenhol büntetendő cselekmény, de az együttműködésből, az összehangolt közös fellépésből származó előnyöket az eddigiekben valójában csak Lengyelország és hazánk, valamint még bizonyos mértékig Ukrajna és Oroszország aknázták ki.

Így a térségben többfelé is csökkenő számokat mutató műkincsbűnözési statisztikák is inkább más tényezőkre (pl. a társadalmi-gazdasági átrendeződések lezárultára) vezethetők vissza, mintsem az eredményes és nemzetközileg is összehangolt hatósági fellépésre. Hasonlóképpen magyarázható folyamatokat észleltek a térség többi országában is: értékes műtárgyakat két-három éve már nemcsak Nyugat-Európa felé visznek, hanem Oroszország és Ukrajna irányába is. Ugyancsak általánosnak mondható jelenség az illegális műtárgyforgalom új keletű érdeklődése a kortárs műalkotások iránt.

A konferencián elhangzottakból érdemes kiemelni a számunkra is tanulsággal szolgáló adatokat és tényeket. A lengyel szabályozásban példaértékűnek tekinthetjük az összehangolt irányítást: a háborús műtárgyvesztés és az azután ellopott műtárgyak nyilvántartása, illetve restitúciója, visszaszerzése, valamint a műtárgykiviteli engedélyek nyilvántartása (múzeumok esetében azok kiadása is), és a művészeti gyűjteményekkel kapcsolatos központi szakmai háttér biztosítása mind a Kulturális és Nemzeti Örökség Minisztériuma alatt összpontosulnak. Továbbá Lengyelország azon kevés országok közé is tartozik, amely – hazánkhöz hasonlóan – már 2004. november 6. óta rendelkezik egy a kulturális javak hatékonyabb védelme érdekében aláírt

többoldalú (kulturális, rendőri és vámügyi) együttműködési megállapodással. Az orosz szabályozásból (bár számos eleme régen elavult) érdemes kiemelni, hogy – kulturális érdekből – a műtárgybehozatalt teljesen szabaddá (bejelentés, vám és adómentessé), a kiviteli engedélyezést pedig díjmentessé tették. A lopott és hamisított műtárgyakról külön-külön vaskos köteteket tettek közzé, amivel jelentős eredményeket értek el. A házigazda Ukrajna szabályozásáról és gyakorlatáról részletesebb áttekintést is kaphattunk, melyből – a számtalan eltérő adottság miatt is – csupán a hatóságok közötti együttműködést érdemes megemlíteni: a vezetői szintű éves találkozások a kerekasztal megbeszéléseken túl egy-egy vámhivatal meglátogatóját és tanulmányozását is magukban foglalják.

A konferencia további tanulságokkal is szolgált. Sajátos volt látni, hogy az egykori Szovjetunió utódállamaiban az első idegen nyelv ma sem az angol, hanem az orosz. Ugyanígy érdekes volt azt is megtapasztalni, hogy itt az orosz álláspont milyen tekintélyt képvisel továbbra is, és ugyanakkor – az Európai Unióban (és az európai gondolkodásban is) gyakorlatban levő – érdekegyeztetésnek mennyire nincsen itt hagyománya és gyakorlata. (Ez utóbbi legnyilvánvalóbban a Záródokumentum tervezetének vitáján jelent meg: hozzászólás, észrevétel csak a ma már EU tagállam, ill. jelölt országok képviselőitől hangzott el.)

A találkozó lehetőséget biztosított arra, hogy ne csak a résztvevő államok vonatkozó szabályozását, gyakorlatát és szakembereit, valamint a nemzetközi folyamatokat ismerjük meg – közelebről is, hanem arra is, hogy követhető, alkalmazható példákat is láthassunk. Alkalmat adott ugyanakkor arra is, hogy bemutathassuk a magyar szabályozást, valamint a hatóságok által elért eredményeket is, ezzel is hozzájárulva kulturális javaink hatékonyabb védelméhez. A szervezők ígérete (és reményeink) szerint az előadásokat egybegyűjtve kötetben is megjelentetik majd, így az szélesebb körök számára is hozzáférhetővé válik.

A Záródokumentum tervezetéhez is több észrevételt, változtatási javaslatot tettünk, amit a szervezők és a jelen lévők elfogadtak. Ezek közül külön is megemlítendő egy, az INTERPOL-nál létesítendő adatbázis ötlete, mely a már létező lopott műtárgy adatbázisra épülve a csempészett és elkobzott műtárgyak külön adatbázisa lenne, amely lehetővé tenné az elkobzott kulturális javak visszajuttatását származási országukba. Ez több szempontból is előnyös lenne, hiszen egy már létező infrastruktúrára épülne, mely biztosítaná a megfelelő adatkezelés mellett a teljes nyilvánosságot, előmozdítva így az elvesztett kulturális örökség visszajuttatását – olykor igen távoli – származási országokba. ■

A hajdúböszörményi örökség

„Szeretném, ha természetes egyszerűségét, szerény magaviseletét sohasem veszítené el.

Ne iparkodjon olyan lenni, mint más.“ (Rippl-Rónai József Káplár Miklósnak írt leveléből)

November 20-án rendezte meg Hajdúböszörmény városa első helyi örökségvédelmi konferenciáját. A kezdeményezést már a tervezett napirend megismerésekor a települési önismeret örvendetes állomásaként üdvözlöttük, a valóság mégis felülmulta várakozásunkat, mert a színvonalas program, a kiválóan összehangolt szervezés és szívélyes vendéglátás igazi értékadó ünnepé varázsolta az eseményt.

ALBERT ÁGNES – VIRÁNYI ZSOLT

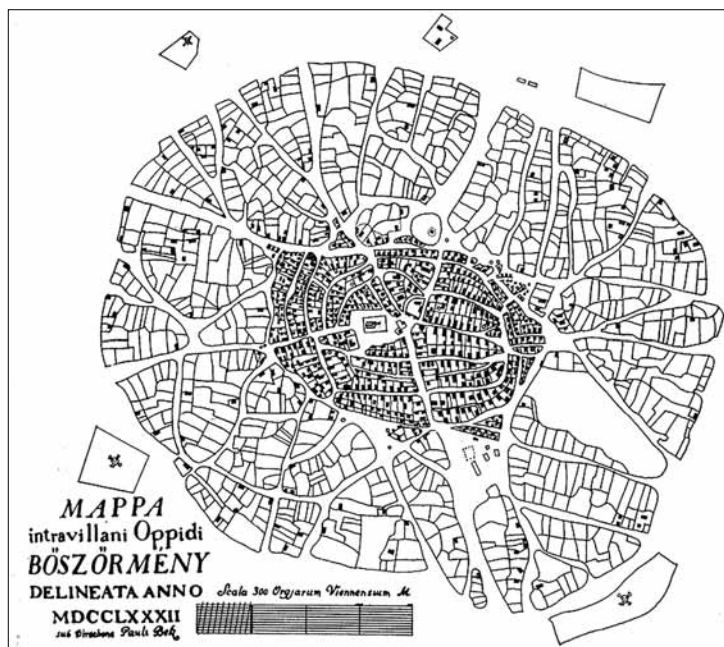
A Helyi Örökségvédelmi Konferencia apropója az a kezdeményezés és munka volt, amelyet az elmúlt évtől Hajdúböszörmény Önkormányzata települési öröksége megóvása érdekében intenzíven folytat. A város „felébredve csipkerózsika álmából“ Borusz Bernát főépítész irányításával határozott lépésekkel indult meg az értékörzés helyi alapjainak megteremtése érdekében. Tevékenységét az önkormányzat és a város részéről Kis Attila polgármester, valamint dr. Ficsor László jegyző a rendelkezésükre álló eszközökkel kiemelten támogatják. Az elmúlt évben így készülhettek el az értékörzés alapvető helyi dokumentumai. Nem könnyű itt sem elfogadtatni az ingatlan tulajdonosokkal, hogy épületük védelmére az önkormányzat szigorúbban szabályozza az építés rendjét, ezért a védelem alá

A Hortobágy festőjére, Káplár Miklósról való megemlékezéssel kezdődő programot a róla elnevezett, és műveivel, tárgyaival berendezett emlékház ünnepélyes átadása követte. A ház felújítása, berendezése Hajdúböszörmény Város Önkormányzata, a Hajdúsági Múzeum, valamint a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep együttműködésének köszönhető, az épületet engedélyező hatóság a KÖH Északalföldi Irodája volt, így hivatalunk közreműködőként képviseltette magát a rendezvényen. A délután az örökségvédelemről, a helyi értékek sorsáról, a bennük rejlő lehetőségekről, valamint az értékteremtésről való közös gondolkodás jegyében telt.

*

Albert Ágnes, településrendezési szakreferens: Káplár Miklós életútjának felidézésekor ma is szembesülhettünk valamennyien azzal, hogy a kultúra nem valamiféle „hab a tortán“, nem ráadásul érkezik. Az alkotó, aki értéket teremt és az értő utód, aki értékeit megőrzi, nemcsak akkor áldoz némi figyelmet, energiát, pénzt a környezete és önmaga művelésére, amikor már minden egyebet megszerzett magának, hanem életének részévé teszi az értékteremtést, az őrzést.

Az építési kultúra az építés rendjében, az egymással harmonizáló, összehangolt cselekvési módban ölt testet, nyilvánul meg. Ezért szükséges, hogy a településen élők ráismerjenek hagyományaikra és közösen – a szakemberek véleményére, és nem utolsósorban a „genius loci“-ra figyelve – határozzák meg viselkedési rendjüket, amelyet az építéskor minden lakos követni képes. A településkép formálásában legnagyobb eredményt a belső elhatározásból, a közösség rendje szerint végzett folyamatos értékörző munka hozhat létre, és a külső szakmai kontroll ehhez a minőségi tevékenységhez biztosíthat értő figyelmet. A hivatalos műemlékvédelem azonban önmagában jelentős anyagi erőt jelenleg nem tud felmutatni az értékmentés támogatására, és leginkább egy-egy hatásos eszközzel, valamint szakmai tapasztalatain keresztül, a meggyőző által érvelhet. A progresszió a településfejlesztésben, az építésben nyilvánul meg. Az örökségvédelem a progresszió segítségével nélkül nem tudja a minket körülvevő térbeli struktúrák megőrzését adekvátan szolgálni, ugyanakkor a hely szemlémét éltető, a település sajátos hagyományai szerint megvalósítandó fejlesztéseket a progresszió sem képes egyedül életre hívni, mert természeténél fogva minduntalan a terek újraértelmezésére törekszik. Az újraértelmezéssel azonban – amint ezt Hajdúböszörmény jelenlegi arca is mutatja –, történelmi miliőben érdemes csinján bánni. A település organikus fejlődéséhez a megtartó és az előrevivő

helyezett értékes épületállomány felújítását támogató elkülönített pénzalap létrehozását tervezik. Az építéshatósági döntések szakmai megalapozását 2008-tól helyi tervtanács biztosítja. A települési értékek megismertetése, és az értékörzés integrált lehetőségeinek feltárása érdekében hagyományteremtő szándékkal hívták létre az örökségvédelmi konferenciát, amelynek időpontját Hajdú-Bihar Megye Napjához (november 22.) igazították, így az alkalom egyben a Hajdúkerület születésének dátumát is kiemelte a hétköznapiokból.

Lakóbáz a műemléki védelmet kapott hajdúböszörményi Polgári zugban.

Fotó: Virányi Zsolt

erők arányos és együttes jelenléte szükséges. A kettő nem játszható ki egymás ellen.

Virányi Zsolt műemlék felügyelő:

A településen már 1989-1993. között elindult egy olyan népi építészeti felmérési folyamat, melynek keretein belül próbálták a Hajdúböszörményben még megmaradt népi épületeket feltárni és ily módon a város értékeit az utókornak megőrizni, dokumentálni. 1975-ben a Polgári zug műemléki védelmet kapott, így maradhatott meg ez a korábban öt ingatlanból álló hatalmas porta ilyen állapotában, ahogy ma is láthatjuk. Az Önkormányzat jelenleg pályázati forrásokkal segíti a védett népi épületeket, így indulhatott el egy felújítási folyamat, melynek végére, reméljük, mind az öt porta megújulhat. A felújítások és az idén épült udvari kemencék mind-mind az ingatlan együttes többcélú funkcióját és közcélú használatát segíthetik. A műemlékként védett Káplár-házat is 2008-ban állították helyre. A Hunyadi körút 2. szám alatti ingatlanon egy általunk Hajdú-háznak nevezett módosabb épület-típus áll. A népi műemlék lakóház az 1820-as években épült, egy tehetősebb család építette. Gyönyörű boltozatos tornáccal, hatalmas méreteivel teljesen kilóg az előzőekben bemutatott népi épületek sorából. Most felújítására vár, az új tulajdonos egy közhasznú egyesület teljes felújítását tervezi. (Reméljük, sikerül!)

Műemlékként védett még a Bocskai téri református templom, amely az 1200-as évek óta áll azon a he-

lyen. Alaprajzában a mai napig fellelhetők – és a homlokzati falkutatásnál elő is kerültek – építéstörténetének emlékei. Az épület sorsa végig kísérte Hajdúböszörmény városának fejlődését az elmúlt 800 év alatt. Az 1600-as években, a hajdúk betelepítésének éveiben épült Hajdúkerületi Székház szintén műemlék. Az elmúlt hónapokban Hajdúböszörményben felmértük a műemléki várományos az épületeket, melyeket nagyrészt a város azóta már helyi védelem alá is helyezett. Több közülük a város főterén áll. A Gimnázium, a régi református fiú- és lányiskola, a Városháza, a régi takarékpénztár épülete, a zsinagóga, a Kálvin téri református templom, a görög katolikus templom, a Kálvineum épülete, néhány polgárház és a régi malom mind-mind védelemre méltó értékes építészeti emlékek. Vannak olyan épületek, melyek már alkalmatlanok műemléki védelemre, de helyi védelmük fontos. Ilyenek a jellegzetes saroképületek, sarokházak, melyek kiképzése, homlokzatformálása meghatározta sokszor az egész utcakép alakulását. Jellegzetesek a díszes hajdúböszörményi kerítések, a kerítésbe épített görék és egyéb melléképületek is. Ezek védelmét be kell építeni a helyi védelmi rendeletbe. Szabályozni kell a védett területeken az épületek magasságát, a párkánymagasságot, a homlokzatképzést, a tetőfedést – hiszen az épülő új házak sokáig meghatározhatják a város képét. Ha több település is beszámolna egy ilyen konferencián, megtudhatnánk, hogy máshol hogyan boldogulnak a helyi védelemmel, illetve hogyan nyújthatnának egymásnak segítséget. ■

Nota bene!

2008/12-es számunkban a budapesti Szabadság térről szóló cikkünkhöz *dr. Del Medico Imre* megjegyzést fűzött, amelyet – megköszönve figyelmét – örömmel adunk közre:

„A budapesti Szabadság tér kialakításáról szóló cikkben megírják, hogy a főváros közönsége 1920-ban állította fel az első magyar miniszterelnök emlékéért hirdető örökmécsesét. Hiányolom, hogy mellőzték az örökmécses tervezője nevének feltüntetését. Pogány Móric építőművész (1879-1942) ugyanúgy megérdemli nevének feltüntetését, mint azon pályatársai, akik a teret körülvevő épületeket emelték.“

Műemléki-régészeti értékeink nyomában

2007 júniusában *Műemléki-régészeti értékeink* - címmel indította meg a Védési Osztály eredetileg másfél évre tervezett állandó rovatát az Örökség hasábjain. Az osztály szakmai-bivatali tevékenységéhez szorosan kapcsolódó ismeretterjesztő cikksorozat a jogszabályban védett lelőhelyek évek óta tartó revíziójának anyagai, valamint a nemrég műemlékké nyilvánított (vagy védelemre javasolt) műemléki értékek dokumentációi között tallózva utazta be hazánk különböző területeit. A képzeletbeli országjárás során a kirándulóhelyként könnyen megközelíthető és bejárható védett lelőhelyeken és a közelükben található, 2000 után védettségre javasolt építészeti emlékeken keresztül az egyetemes és magyar történelem és kultúrtörténet különböző korszakait, valamint az egyes korok reprezentatív helyeit, épületeit kívántuk bemutatni. A rovat – kedvező fogadtatására való tekintettel – idén is folytatódik. A továbbiakban kizárólag a 2002 és 2009 között jogszabályi védelemre javasolt lelőhelyek és a közelükben található műemlékek között fogunk válogatni, lebetőség szerint kronológiai sorrendben (a bronzkortól a Kádár-korig). Az első alkalommal – Baranya megyébe kirándulva – egy 2004 óta kiemelt régészeti védelem alatt álló védett őskori lelőhelyet, valamint egy 2003 óta műemlékileg és régészetileg is védett római villaépületet és temetkezőhelyet mutatunk be.

Pécs, Jakab-hegy, késő bronzkori-vaskori erődített település és pálos kolostor

NAGY LEVENTE

Pécs-Újmecsekajáról autóval, vagy a 22-es, 23-as illetve 24-es autóbusszal utazhatunk Ürög-felső megállóhelyig, ahonnan északnyugat felé elindulva a Z jelzés az Éger-völgyi parkerdőbe visz. Az Éger-völgyi kirándulóközpontban a sétaút egy mesterséges tó partján, majd az Éger-patak völgyében vezet az Éger-forráshoz. A Z jelzés után a P jelzés, majd a K jelzés vezet a Jakab-hegyre, ahol a hegy fennsíkján hamarosan elérjük a hegyre épült őskori földvár sáncrendszerének délkeleti sarkát, az ún. felleget.

A Jakab-hegyen már a középső bronzkorban megtelepedett az ember. A későbbi földvár északi részén, illetve – a hegytető vonalát követve – a későbbi kora vaskori halomsíros temető területén is felbukkantak a késő bronzkori urnamezős kultúra Kr. e. 11-10. században létesült településének gördei, házalapjai, tapasztott falú kemencéi. A magas hegy hosszan elnyúló lapos teteje kiválóan alkalmas volt erődítésre: az 1983-86 között *Maráz Borbála* vezetésével folytatott ásások alapján a késő bronzkori település felhagyása után a kora vaskorban, legkésőbb a Kr. e. 8. században egy 800 x 500 m kiterjedésű erődített település jött létre. A legkorábbi várhoz a délkeleti oldalon később egy megközelítőleg patkó alakú, 550 x 250 m kiterjedésű várrész („felleget”) létesült. A felszínen gyűjtött leletek tanúsága szerint mind az északnyugati várrész, mind a felleget újra benépesült a kelta korban, a Kr. e. 3-1. században. A felleget és a többi sánc építésének időrendjét további kutatásoknak kell eldönteniük.

Annyi bizonyos, hogy a vaskor végére a földvár végleg elnéptelenedett, a hódító rómaiak már a síkságon hozták létre városukat, Sopianae-t. Aki szereti a hosszú sétákat, több kilométeres gyaloglással akár körül is járhatja a monumentális sáncokat. A K

jelzés azonban tovább halad az erődített település egykori középpontja felé, ahol – egy kis tisztáson – Magyarország egyik legrégebbi pálos kolostorának maradványai találhatóak. Gyöngyösi Gergely, a pálos rend 16. század elején élt generálisának rendtörténete szerint a Burgundiából származó, Clunyben nevelkedett Bertalan pécsi püspök a Mecsekben addig szétszórtan élő remetéket összegyűjtötte, életszabályzatot adott nekik, és nekik ajándékozta a Szent Jakab apostol tiszteletére emelt monostort. Annak ellenére, hogy a kutatás egy része a Bertalan-féle regula történeti hitelét kétségbe vonja, a lelőhely jelentőségét mégis nagyban növeli, hogy egy igen korai adat őrződött meg annak a remeteközösségnek a létezéséről (1225), amelyet a tatárjárás után Özséb kanonok a veszprémi püspökség területéről kiindulva önálló, 1308-tól pápai jóváhagyással is bíró szerzetesrenddé szervezett.

1976-1980, majd 1983-1988 között, a *Kárpáti Gábor* által vezetett ásásokon derült fény arra, hogy már a 11-12. század óta létezett a későbbi kolostor helyén egy középkori falu, amelynek többször átépített plébániatemploma is előkerült a templom körüli temetőben – a szerzetesek sírjai alatt –, a falu korábbi lakosainak sírjaival. A falu önálló életének megszűnése után a templom apszisát, a nyugati homlokzatot és a tornyot elbontották, a templomhajót kiszélesítették. A régi apszis helyén egy négyszög-záródású (a 14. században már sokszög-záródású) szentély, a régi sekrestye helyén pedig egy átjáró, illetve egy hozzá csatlakozó kápolna épült. A templom falai mintegy 3, a kolostorfalak kb. 1,5 m magasságig állnak ma is.

A végleges formáját legkésőbb a 14. században elnyerő kolostorépület déli oldalán található a szerzetesek ebédlője, a konyha és a latrina, amelyhez a fal külső oldalán egy boltozott kloáka-csatorna tartozott. A feltételezések szerint a kolostor a 13.

században már rendelkezett egy kapunyílással megtört, 80 cm vastag erődítésfallal és kis kerek tornyokkal. Sikerült azonosítani a kolostorhoz tartozó egykori konyhakert helyét, ahol a pálosok által termesztett növények egy részének maradványai szerencsés módon kerültek elő. Jó állapotban maradt fenn a kolostor vízműrendszere is, amely egy őskori (?) eredetű, mesterségesen kialakított halastóból, a tőle északnyugatra álló nyomókútból, egy pince-szerűen kiképzett vízgyűjtő aknából, nyitott ciszter-nából, valamint egy földalatti, zsilippel ellátott téglalap keresztmetszetű csatornából áll (a halastó helye a kolostor falmaradványaitól délre ma is kivehető).

Az 1543 után, a török veszély miatt vált lakatlanná vált kolostorba a 18. században világiakból verbuvalódott remeték költöztek. II. József szerzetesrendelet feloszlató rendelete (1780) után az épület egy ideig erdőgazdasági épület volt, 1828-ra végleg lakatlanná vált. A kolostor történetének leírását és a rekonstrukciós rajzok a tisztáson felállított magyarázó táblán tekinthetők meg. A 2004-ben megkezdődött műemléki helyreállítás példás és hiteles, a romok a körbejárhatóságukat biztosító járdának köszönhetően ma már mozgáskorlátozottak is megközelíthetik (beruházó: Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság, tervezők: *Kokas Ignác és Balog Farkas Csaba*).

A kolostor megtekintése után a K jelzésen haladunk tovább nyugat felé az erdőben. A Zsongorkő pompás kilátással kecsegtető sziklakilátóját, majd a földvár nyugati sáncát és az egyelőre ismeretlen korú „elősáncot” elhagyva az út két oldalán elhelyezkedő őskori halomsíros temetőbe érkezünk. A több mint 300 halom közül 1947-48-ban *Török Gyula*, majd 1976 és 1983 között *Maráz Borbála* vezetésével 41-et tártak fel. A halmokba temetett halottakat a helyszínen hamvasztották el, az ételemleketeket több edényben helyezték melléjük. A sírhelyet gyakran kövekkel rakták körbe, néhány esetben kőpakolással

Pécs Jakab-hegy pálos kolostor maradványai

fedték be, mielőtt földet hordtak volna rá. Előfordult még az 50-70 cm magas szárazfalazásos kőfal és a kőből falazott sírkamra is. A kora vaskori erődített településsel egyidejűleg, a Kr. e. 8-7. században használt sírok mellékletanyaga részben a korábbi késő bronzkori urnamezős kultúrára, részben a Kelet-Alpok vidékén virágzó Hallstatt-kultúrára jellemző vonásokat mutat. Történeti szempontból jelentősek a halomsírokból előkerült ún. preszkíta jellegű tárgyak, többek között egy kaukázusi párhuzamokkal rendelkező bronzmarkolatú vastőr. A preszkíta-típusú lószerszámok jelenléte az itt élő kora vaskori közösség és az Alföld egykorú, a kutatók által preszkítáknak nevezett lovas népcsoport kapcsolataira, vagy a keleti eredetű lószerszám-típusok divatjának elterjedésére utal. ■

Kővágószőlős, római villa és késő római sírkamra

A kővágószőlősi római villa és sírkamra Pécsről elindulva a 6-os úton közelíthető meg Szentlőrinc, illetve Kővágószőlős irányába. A falu déli szélénél útelágazás található, a nyugat (Kővágótőttös) felé vezető úton kell néhány métert megtenni. Innen a volt Mecseki Ércbányászati Vállalat egykori fűrőtelepén keresztül gyalogosan juthatunk el a római kori romokhoz. A Kajdaci-patak keleti oldalán található a volt Magyar Ércbányászati Vállalat egykori kísérleti fűrőtelepe. Ennek területén kerültek elő 1975-1983 között egy késő bronzkori (urnamezős kultúra), késő római (4-5. századi) településrészlet, valamint egy római kori villaépület és egy késő római sírkamra maradványai. A megközelítőleg 2000 m² alapterületű villa többször átépített főépülete a Kr. u. 2. század 2. felében épült, és még a 4. században is használatban volt. A padlófűtéssel (hypocaustum-rendszerrel) ellátott épület közepén feltárt négyzetes alaprajzú oszlopos udvart tizenhárom helyiség vette körül. A főépület délkeleti sarkához 15 x 20 m nagyságú fürdő csatlakozott, apszisos kiképzésű fürdőhelyiséggel.

Az *Ecsedy István* és *Sz. Burger Alice* által vezetett feltárások során a főépület falai között talált lelet-

anyag, illetve mintegy 2800 db állatcsont tanúsága szerint a villagazdaság egy tehető római kori család jól működő, nagy állatállománnyal rendelkező birtokának központja lehetett. A leletek közül kiemelkedik egy lovas ábrázoló bronzszobrocska és egy szerencsés módon épségben megmaradt, valószínűleg borkészítéshez használt bodzafa cső. A villa főépületének egyik terméből a legkésőbbi, 367 és 375 között vert érem Gratianus császárt ábrázolja, ugyanebből a teremből vastag törmelékréteg alól került a villát elpusztító tűzvész áldozatául esett vadászkutya ép csontváza is. A villaépület alapfalainak konzervált maradványai a helyszínen megtekinthetők. Még különlegesebb térelményt nyújtanak azonban a villa déli szomszédságában épült késő római sírkamra részben rekonstruált falai.

A villától néhány méterre délre fekvő, 1977-ben Ecsedy István által feltárt késő római festett sírkamra alaprajza a pécsi késő római-ókeresztény sír-építményekéhez hasonlít. A 16 m hosszú épület két szintből állt: az alsó szinten, az előtérből és főhelyiségből álló tulajdonképpeni sírkamrából egy téglás és egy kőszarkofág került elő. A sírkamra falait festett geometrikus motívumok, valamint virágokat, madarakat és töredékesen fennmaradt, szandálos

A kővágószőlősi
késő római
sírkamra

Fotók:
Nagy Levente

lábú, fehér ruhás emberalakokat ábrázoló falfestmények díszítették. A sírépítményben 3-4. századi érmek kerültek elő. Közülük a legkésőbbit Valens császár (375-378) uralkodása alatt verték, a temetkezésekre tehát valószínűleg a 4. században került sor. A félköríves apszisban záródó felső szintet – a pécsi kétszintes sírépítményekhez hasonlóan – feltehetően halotti lakomák során használták. E felső szintnek az ásatások során már csak az alapfalait sikerült megfigyelni, a jelenleg látható üvegablakos építmény 1986-1987-ben, *Hajnóczy Gyula* tervei alapján készült helyreállítás. Az ekkor folyó rekonstrukciós munkák idején a felépítmény alapfalait,

oszlopait és támpilléreit újra felépítették, az így létrejövő kőoszlopok közötti falak helyét beüvegezték. A sírkamra felépítményére római korban jellemző fa tetőszéket és vörös tetőcserepeket helyeztek. A felépítmény belsejében a padló hiányzik (be lehet látni a sírkamrába), ezt a középső részt fafém szerkezetű korlátokkal határolták le.

A Jakab-hegyi őskori erődített település, temető és középkori kolostor régészeti védelmi javaslata *Maráz Borbála*, *Carola Metzner-Nebelsick* és *Kárpáti Gábor*, a kővágószőlősi római műemlékegyüttes védelmi dokumentációja *Sz. Burger Alice*, *Hajnóczy Gyula* és *Gábor Olivér* kutatásai alapján készült. ■

Felhívás – a kulturális örökségvédelmi elismerések 2009. évi kitüntettjeire történő javaslatételre

Az oktatási és kulturális miniszter ebben az évben is kitüntetések adományozásával ismeri el a műemlékvédelem és a régészeti örökség védelme területén, illetve érdekében kiemelkedő tevékenységet folytató szakemberek, személyek, szervezetek munkáját.

A 3/1999 (II. 24.) NKÖM rendelet 22/A. § és 22/B. § értelmében külön-külön kitüntetés szolgál a műemlékek, illetve a régészeti örökség megőrzése érdekében munkálkodó szakemberek, illetve civilek megbecsülésére.

A *műemlékvédelemért Forster Gyula-díjban* minden évben *bárom*, a műemlékvédelem területén kimagasló szakmai tevékenységet folytató *szakember*, míg a műemlékek megőrzése terén jelentős érdemeket szerzett *nem szakmabeli személy vagy szervezet* A műemlékvédelemért Forster Gyula-emlékéremben részesülhet.

A *régészeti örökségért Schönvisner István-díj* évenként annak a *két szakembernek* adományozható, akik a régészeti örökség védelme területén fejtettek ki kiemelkedő szakmai tevékenységet. A *régészeti örökségért Schönvisner István-emlékéremet* pedig *négy* olyan *szakmán kívüli személy, szervezet* kaphatja, akik a régészeti örökségemlékek megőrzése során szereztek jelentős érdemeket.

A díjakat és érmeket az oktatási és kulturális miniszter ebben az évben a Műemléki Világnap alkalmából április 17-én tartott rendezvényen adja át.

Az elismerések 2009. évi kitüntettjeire a Hivatalunk honlapján (www.koh.hu) található Jelölő lap kitöltésével, illetve az ahhoz csatolt részletesebb információval lehet javaslatot tenni. A javaslatokat 2009. február 09-ig kérjük eljuttatni az alábbi címre:

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
Társadalmi Kapcsolatok Főosztálya
1535 Budapest Pf. 721

A díjban részesült kitüntetettek 200.000 Ft összegben, éremben és elismerő oklevélben, míg az emlékéremmel kitüntetett személyek vagy szervezetek éremben és elismerő oklevélben részesülnek.

A kitüntetések posztumusz nem adományozhatók.

Nem javasolhatók az egyes kitüntésekre azok, akik az utolsó tíz évben már részesültek az elismerésben vagy annak elődjében. Az eddigi kitüntetettek nevei a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal honlapján a fentiekben megadott címen olvashatók.

A jelölésekkel kapcsolatban további információ a 06-1-2245272-es telefonszámon kapható.

a 2. oldal folytatása

A hatósági feladatok koncentrált szervezeti integrálása miatt önálló irodával alakult a korábbi Nyilvántartási Osztály. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról szóló 308/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet 2008. december 31-én kihirdetett módosítása olyan feladatokat rótt a Hivatalra és ezen keresztül a Nyilvántartási Irodára, hogy január 5-én dönteni kellett a szervezet átalakításáról. Az új vezetésnek három hónap alatt gondoskodnia kell a régészeti nyilvántartásnak a jogszabályokban megfogalmazott elvárásoknak megfelelő felállításáról. Csak remélni tudom, hogy a több mint hat éve ismert feladatot – a Minisztérium támogatásával – ezúttal március 31-ig el tudjuk végezni. A korábbi Dokumentációs Igazgatóság szervezetéből kiemelt Nyilvántartási Osztályon kívül az Informatikai Osztályt is más szervezeti egységbe, a Gazdasági és Műszaki Igazgatóságba helyeztük át.

A Dokumentációs Igazgatóság új feladata egyértelműen az értékes épületállomány és régészeti lelőhelyek körének meghatározása (Inventarizációs Osztály), a védelemre felterjesztendő épületek tudományos feldolgozása (Védési Osztály) és a védett emlékek és lelőhelyek jogi helyzetének naprakész követése (Ellenőrzési Osztály). A szervezeti egység új megnevezése az SzMSz szerint a Védési Igazgatóság lett.

A Társadalmi Kapcsolatok Igazgatóságának korábbi feladatait is szétválasztottuk. A hagyományos társadalmi kapcsolatokat ápoló szervezet főosztályként, közvetlenül az elnöknek alárendelten működik. Az elnökhelyettes úr felügyelete alá helyeztük Nemzetközi és Tudományos Titkárság feladata mindenekelőtt a Hivatal nemzetközi tudományos kapcsolatainak ápolása, nemzetközi jelenlétünk szervezése és biztosítása lesz, elsősorban az európai örökségvédelmi tudományos közéletben. Azzal, hogy az MKDK-t és a Védési Igazgatóságot is elnökhelyettes úr felügyelete alá rendeltük, a tudományos kutatás helyének és szerepének a felértékelését kívántuk hangsúlyozni. Meggyőződésem, hogy a hatósági feladatokat ellátó Hivatal e szerepének betöltése mellett tudományos műhely is, és ennek a karakternek az erősítése elengedhetetlen feladatunk. Különösen, ha tudomásul vesszük, hogy a par excellence műemlékvédelem és építészettörténet kutatására Magyarországon a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékén kívül ma nincs tudományosan is kvalifikált szervezet.

Hivatalunkat érintő jelentős jogalkotási feladatok indultak el 2008-ban. Az OKM kezdeményezte a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény, a régészeti lelőhelyek feltárásának, illetve a régészeti lelőhely, lelet megtalálójára anyagi elismerésének részletes szabályairól szóló 18/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet felülvizsgálatát, továbbá a nemzeti emlékhelyekről szóló törvény megalkotását. Viszont örömmel jelenthetem, hogy a világörökségi törvény koncepciója megszületett, és azt az OKM államtitkári értekezlete a közelmúltban véleményezte. A megalkotásra kerülő törvény meghatározó lesz a nyolc világörökségi terület további léte, fejlődésére, és reményeink szerint végre sor kerülhet a finanszírozási kérdések megválaszolására is. A világörökséggel kapcsolatos nemzetközi kötelezettségeink teljesítése érdekében a közeljövőben

jelentést kell tennünk az UNESCO illetékes testületei számára a veszélyeztetett világörökségi helyszíneink állapotáról. Elkészült a szerencsi szalmatüzeléses erőműnek a világörökségi területre gyakorolt környezeti hatásait elemző tanulmányunk, ennek felhasználásával az állapotjelentés és a cselekvési terv kidolgozása teljesíthető a hónap végéig. Az eset tanulsága az is, hogy nem volt kielégítő a tájékoztató tevékenységünk a tokaji térségben. Vélhetően ennek következménye az indokolatlanul eltűzött ellenkampány néhány, a világörökségi területen lévő hátrányos helyzetű település részéről. A Belső-Erzsébetváros helyzetét feltáró jelentés is elkészült a megadott határidőre. Miként azt a francia állami főépítész jelentésében megfogalmazta, a problémák mindenekelőtt gazdasági okokra vezethetők vissza, a romlási folyamat mérséklése az örökségvédelem eszközeivel nem lehetséges.

A kiemelt, európai uniós támogatásban részesített műemlékes projektek engedélyezési eljárását – esetenként kompromisszumok árán is – lefolyattuk. A sikertelen projektek kudarcának oka az előkészítés hiányosságaiban kereshető. Fájó tény, hogy a Várban a Dísz téri egykori Honvéd Főparancsnokság épülete továbbra is torzóként emlékeztet a 63 évvel ezelőtt befejeződött budai harcokra.

Az örökségvédelem támogatási rendszerének hiányában tovább dolgozunk olyan, közgazdaságilag megalapozott javaslatokon, amelyek számításokkal alátámasztva igazolják, hogy az Európában működő támogatási rendszerek bármelyike az állami költségvetés egészét tekintve nem jelent lényeges terhet az állam számára. Akár a műemléki többletköltség biztosítása, akár az ÁFA-kedvezmények rendszerének alkalmazása esetén, olyan többletberuházások megindulására lehet számítani, amelyek az adóbevételek növekedésével képesek pótolni a támogatás miatt kieső bevételeket.

Az elmúlt esztendőben a Hivatalban gondozott ügyiratok összes száma 130.222 volt. Ez a szám csaknem 10%-os növekedést jelent a 2007-es évhez képest (118.692). Amennyiben a hatósági feladatok nem növekszenek, feladatunknak tekintem a felülgyeleti munka javítását, a műemlékes és a hatósági szemlélet egységesítésnek erősítését. Korrigálnunk kell a nyilvántartások vezetése területén meglévő súlyos hiányosságokat, be kell fejezni a műemlék-jegyzékek felülvizsgálatát és kiadását, valamint elő kell készíteni a tervezett műemléki középtopográfia összeállítását.

Minden pályázati lehetőséget meg kell ragadnunk az informatikai és infrastrukturális rendszerünk korszerűsítése érdekében. Kívánatos lenne még ebben az évben átalakítani a nyilvántartási informatikai rendszerét egy térinformatikai alapon szervezett háttér kiépítésével. Ez a fejlesztés megadná azt az alapot, amely a Hivatalban őrzött, több mint 150 éves műemléki dokumentumgyűjtemény digitalizálásával a korszerű körülmények között végezhető munka háttérét jelenthetné.

Hiszem azt, hogy az elmúlt évben végbement nagymérvű változások segítségével közelebb kerülünk a célhoz, és a Hivatal végre egy egységes szakmai és jogi szempontok alapján működő, elismert és mindenki számára hitelesen, befolyásoktól mentesen funkcionáló értékszemléletű örökségvédelmi intézménnyé válhat. ■

Szerelmey Miklós műemlékvédő emlékei ittbon és külbonban

Szerelmey

Egy vállalkozás sikereiben máig élő történelem

MESSIK MIKLÓS

Egy alkalommal Londonban a Temze északi partján – magyar vonatkozások nyomában járva – a Strand zajos forgalmában, a Somerset House szomszédságában emelkedő King's College épületének beállványozott falain felfutó szalagok felirataira lettem figyelmes. A helyreállítást végző cég nevével találkoztam – azóta sem először – Angliában: „Szerelmey Company“ Tekintsük át, mégis vajon kinek a nevét őrzi rendületlenül (és az angolok számára nyilván kiejtethetetlenül) e máig sikeres műemlékvédő cég a szigetországban. Hogy vélekednek vajon a társaságnál ma névadójukról, hol van az intézmény, s vajon hol kereshetjük fel Londonban az ő lakhelyét.

De ki is volt valójában a magyar származású alapító? *Szerelmey Miklós*, (eredeti családi nevén Lieb) Győrben született 1803. július 3.-án, és Budapesten halt meg 1875. augusztus 5.-én. A rendkívüli sokoldalú, érdekes egyéniség litográfusként, mérnökként és feltalálóként írta be nevét a magyar művelődéstörténetbe. Bécsi mérnöki akadémiai éveit után, az osztrák birodalmi hadsereg mérnökkari tisztjeként szolgált. Széles érdeklődésével egyre több figyelmet fordított a régi épületek, a középkori és ókori művészeti alkotások, valamint műtárgyak

felé. Szabadságát, utazásait is ezen szenvedélyének szentelte. A hadseregből kilépve sokat utazott, járt Egyiptomban is. Csodálkozott, hogy egyes ősi épületek, sőt tárgyi emlékek viszonylag milyen jó állapotban vészték át az évszázadokat, évezredekét!

A csoda titka megfejtésre várt. Eletrajzi leírásai szerint ő volt az a műértő, aki ekkoriban rádöbrent arra, hogy az ókori módszerek alapján egy sajátos eljárással – hasonlatosan az ókori görögök módszereihez – egy bizonyos anyag a konzerválásban nagy szerepet játszhat. Rájött, hogy a görögök a hajók fenekéről lekapart szurkot vagy nyers terpentinyantát használtak konzerváló anyagként. E tanulmányok alapján – 1841-ig – ő is létrehozott egy igen alkalmasnak tűnő eljárást. Ezt az anyagot „zopissának“ nevezte. Ezt az elnevezést a saját találmánya fő alkotóelemeként írta le, s összetételét féltékenyen, sokáig titokban tartotta. Felfedezése további életében igen nagy szerepet játszott. De honnan is indult Szerelmey?

Az osztrák hadseregtől való távozása után a több nyelvet beszélő, romantikus természetű Szerelmey Párizsba ment, litográfiát tanult, majd Brüsszelben is megfordult, sőt a belga függetlenségi felkelésben meg is sebesült. Felgyógyulása után bejárta szinte a fél világot: Amerikától Kisázsiaig. Visszatérve utazásaiból először Bécsben, majd 1844-től Pesten

A Szerelmey cég székházának bejárata Londonban, a Temze délpárt oldalán

Fotó: Messik Miklós

telepedett le, ahol 1845-ben megnyitotta az első könyvnyomdát. „Magyar hajdan és jelen“ című munkáját a színes litográfiai eljárások valóságos mintakönyveként ismerték. Ő adta ki az első magyar nyelvű politikai élelclapot, a „Charivari“-t (1848, Lauka Gusztáv szerkesztésében), saját litografált illusztrációival. Az elsők között ismerte fel a Balaton jelentőségét, ezt mutatja egy munkája is, mely szerint: 1848-ban könyvet jelentetett meg a magyar tengerről, amelyet saját tájképeivel illusztrált. (John Paget János is ekkoriban adta ki angol nyelven könyvét Londonban – alapos Balaton leírással – a "Hungary and Transylvanie" címmel.) Íróként és kitűnő rajzolóként is működött. A szabadságharc idején, a komáromi várban, ahol honvéd alezredesként szolgált, nyomdát vezetett. (Szerlemey grafikai műveiből ma több a MNG tulajdonában van.) Világos után Angliában telepedett le, ahol a magyar szabadságharc iránti érdeklődést a Magyarország 1848-49 című képalbumával, litográfiákkal igyekezett ébren tartani. A szigetországban kezdte hasznosítani nagy műtörténeti, gyakorlati műemlékvédelmi ismereteit és a már említett konzerváló találmányát. 1855-ben a brit kormány a mindössze 12 éves parlament épületének pusztuló, süllyedő falazata miatt vizsgálatot indított. Ekkor Szerlemey ezredes (mert így nevezték) felajánlotta továbbfejlesztett találmányát a helyreállítás érdekében kiírt pályázaton. A *Michael Faraday* professzor által vezetett bizottság 1861-ben összeülve, így nyilatkozott: „...Mr. Szerlemey kísérleti eredményei jobbak, mint bárki másé...“, és indoklása befejezőként azt is hozzátette: „Úgy gondolom el kell azt is mondani, hogy egy elméletileg jó eljárás(módszer) is lehet sikertelen, amennyiben azt hanyagul alkalmazzák a gyakorlatban. Mr. Szerlemey eljárásának az volt az előnye, hogy az ő személyes irányításával és ellenőrzésével végezték el a munkát, s erre a célra ő a legmegfelelőbb ember, s őt érdekli leginkább az eredmény.“

Bár maga *Sir Charles Barry* a parlament építésze is javasolta az eljárást, a tervet valójában teljesen soha nem fejezték be, kormányváltások miatt. (Csak száz évvel később, 1978-ban kapott már a cég megbízást a Temzére néző terasz-részre. A teljes Temze-homlokzat pedig 130 évvel később végül is megkapta a teljes Szerlemey-„kezelést“)

Az 1862-es londoni világiállításon, amely az „ipari haladás monumentális bemutatójaként“ híresült el, technikai találmányainak egész sorát mutatta be Szerlemey. „Silicat zopissa“ nevű kőkonzerváló szerét majd száz éven át gyártották, sikere a szigeten kívül is ismerté vált. Londonban, s több angliai városban is az általa alapított és ne-

vét viselő vállalat jócskán restaurál ma is műemléki védettséggű kőépületeket.

Szerlemey ezredes 1874-ben vonult nyugdíjba, az azt követő évben augusztus 5-én hunyt el Budapesten. (A kalandos életű utazó ugyanis 1874-ben már betegen tért haza.) Nagyméretű kőszíját Budapesten a Kerepesi úti temetőben – igen rossz állapotban – találjuk a főbejárat felőli oldalon. Egykori lakhelye Londonban ma is áll az északi parton a Belgrave Road 90. szám alatt. Az épület ma kisebb szálloda (Carlton Hotel) a Belgravia városrészben (nem messze a Victoria vasúti és busz állomásoktól). A Londonban létrejött Társaság egyre erősebb. A cég épülete a dél-parton a Vauxhall Bridge déli hídfőjétől induló Kenington Lane 369. száma alatt kereshető fel, kedves szolgálatkész munkatársaival, a ház előterében az alapító szobrával. A Szerlemey Alapítvány „company history“-jének oldalairól idézném a záró sorokat:

„...a társaság még emlékszik a szeretet és a büszkeség vegyes érzésével, az igen tehetséges, kicsit küllönc és bogaras, de nagyszerű egykori alapítójára.“ ■

*London:
A Szerlemey cég
egyik legismer-
tebb restaurált
épülete a
National Gallery*

Fotó: reklám

Régészeti kiállítás – Tübingiából

A Tübingi-Magyar Vegyesbizottsági munkaprogram keretében – a KÖH koordinálásában – december 17-én a Magyar Nemzeti Múzeumban kiállítást nyílt „Nagyberuházásokat megelőző régészeti feltárások Tübingiában és hasonló magyarországi példák“ címmel. A kiállításon a Tübingi Szabadállam Régészeti Hivatala (Thüringisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie) és a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkálatai láthatók. A február 28-ig látható tárlatot a két intézmény vezetője, *dr. habil Sven Ostritz* és *dr. Virágos Gábor* nyitotta meg. Az előkészületekben a KÖH részéről *Horvátbné Horvát Edina* nemzetközi referens, a KÖSZ részéről *dr. Siklódi Csilla*, a MNM részéről pedig *dr. Biczó Piroska* működött aktívan közre. A tübingiai delegációt fogadta *dr. Mezős Tamás*, a KÖH elnöke és tárgyaltak *Wollák Katalin* régészeti és műtárgyvédelmi főfelügyelővel. (HE)

Házunktája történelem

Gerevich Gárda VI.

Dr. Csabai István története

ÉRI ISTVÁN

Történetünkkel elérkeztünk a harmincas évek első felében a *Gerevich Tibor* által kiszemelt, tanszékén tudatosan a művészettörténet/műemlékvédelem irányába terelt utolsó férfihallgató pályafutásának ismertetéséhez. Ez a szépreményű szakember *dr. Csabai István* (Budapest, 1912. október 9 – Donkanyar, 1943 (??) volt, a MOB tisztviselői sorában az egyetlen második világháborús áldozat. A másik műemlékes hősi halott a Műegyetemen munkálkodott. Elvesztésével *Lux Kálmánt* érte nagy csapás, mert fia, *Lux Géza* (Budapest, 1910. április 29 – Asch, Németország 1945. április 25) méltán lehetett volna utóda. Csabai Istvánnak a doni áttörésnél nyoma veszett, további sorsáról senki nem tudott. 1949-ig hadifogolyként tartották nyilván, állása a MOB megszűnéséig betöltetlen maradt. Rövidre szabott pályafutása 1934-ben készült doktori disszertációjával kezdődött „*Az erdélyi reneszánsz művészete*” címmel. A jelek szerint ambiciózus egyéniség volt, a félféléves római, illetve berlini ösztöndíjas idejét letöltve a Magyar Külügyi Társaság külügyi szemináriumát is jeles eredménnyel végezte el. Gerevich csak 1937 őszén, *Pálinkás Lászlóval* együtt javasolta a MOB-nál történő alkalmazását. A felterjesztés *Pálinkás* esetében sikerrel járt, míg Csabaira vonatkozóan rövid választ kapott: „*Dr. Csabai István alkalmazására ezidőszereint nem volt mód.*”

Néhány hónap múlva azonban újra próbálkozott. Ezúttal *gróf Teleki Pálhoz* – az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez – fordult közvetlen megkereséssel 1938 augusztusában. Az 1934/2390 számú miniszterelnöki rendeletre hivatkozva kérte Csabai mielőbbi alkalmazását a MOB-nál, aki szerinte, az újabb generációból az egyik legkitűnőbb tanítványa volt. 1912-ben született, református vallású. *Eredeti Friedrich* családi nevét *belügyminisztériumi engedéllyel változtatta Csabaira*. Érettségét a *budapesti II. ker. kath. Allami reálgimnáziumban* tett jeles eredménnyel. 1934-ben bölcsész doktorátust tett *summa cum laude* eredménnyel...

Jól beszéli az olasz, német és a francia nyelvet, ért románul is. Családi kapcsolatai révén jól ismeri az erdélyi viszonyokat. Doktori értekezése Erdély reneszánsz művészetéről szölt... – írta Gerevich, s ezután adta elő legfontosabb érvét: „...a MOB kötelességszerűen figyelemmel kíséri az erdélyi műemlékek sorsát...szüksége van tehát egy olyan munkaerőre, aki jól ismeri Erdélyt és románul tudván az ottani műemléki irodalmat szemmel tudja tartani.”

A kérelem rövidesen meghallgatásra talált, Csabait 1938. november 26-tól ÁDOB-osként alkalmazták, elismerve 1938 májusától díjtalan gyakornoki szolgálatát is, majd 1940 végétől főiskolai képesítésű gyakornok lett. A véglegesítést jelentő múzeumi

gyakornoki kinevezését 1943. január 15-én írták alá, de ezt már nem tudták kézbesíteni.

Csabai Istvánnak a MOB-nál végzett hivatalos tevékenységéről – csakúgy, mint pályatársai munkájáról – személyre szóló feladatairól alig van adatunk. Munkásságának „házon kívüli” rövid néhány évről annál több. Érdeklődése széleskörű, a közép-koritól a modern művészetig terjedt.

Főleg a MAGYAR SZEMLE és a Gerevich alapította SZÉPMŰVÉSZET kritikái rovataiban jelentek meg kiállítási- és könyvbírálatok. Érkezett MS mesterről, a magyar tájképfestészetéről, Egry József-ről – és más modern festőkről, mindenről.

A GEREVICH EMLÉKKÖNYV-ben három marosszéki rokokó templomról jelent meg tanulmánya. Jelentősebb önálló munkája 1939-ben a Magyarországtudományi Könyvei c. sorozat 2. számaként jelent meg, „*A végvári magyarság és kultúrája*” címmel. Esszé szerűen összeállított fejezeteiben újszerű megközelítésekkel próbálkozik (Balladás világ, Steppe és Oázis, A Föld fiai, Psalmus Hungaricus című fejezetek). Hatott rá *Probászka Lajos* kulturfilozófiai, *Féja Géza* irodalomtörténeti szemlélete. Másik, két kiadást megért összeállítása az OFFICINA kiadó Ars Mundi sorozatában „*Az impresszionizmus művészete*” címet viseli.

Gerevich Tibor 1942. október 30-án foglalkozott Csabai István működésének értékelésével, amikor a Nemzeti Múzeum-beli múzeumi gyakornoki állás betöltéséhez szükséges ajánlást készítette:

„*Dr. Csabai István öt esztendeje működik a MOB-nál legnagyobb megelégedésemre. Az erdélyi művészettörténettel kapcsolatos különleges kutatásai, valamint román nyelvtudása miatt is a visszatért Erdély műemlékvédelménél kitűnően használható munkaerő. Résztvett a kárpátaljai és a délvidéki területek visszafoglalásánál. A bolsevizmus elleni harcban 1941 őszén, valamint 1942. március 15-től jelenleg is frontszolgálatot teljesít.*”

Az előléptetésre legmelegebben ajánlott szakembert sajnos nemcsak az 1943. januári átsorolása, hanem az 1944 elején „műemléki segédorré” történt kinevezése sem érinthette.

A háború körülményei között logikus következmény volt a fiatal férfi korosztályok katonai szolgálata. Gerevich Tibor intézményépítési elképzeléseiben változtatásra volt szükség. A háború utolsó éveiben a művészettörténeti tanszéken korábban vagy éppen akkoriban végzett hölgyek alkalmazását igyekezett elérni. Ezt a gyakorlatot – kevés kivétellel – az 1945-49 közötti években is eredménnyel folytatta. A következőkben róluk, a hölgyekről lesz szó. ■

„...Szép magyar sötétkék magyar rubája volt az ifjúnak, sietett magára bányini, fejére nyomta kócsagtollas süvegét s nyargalt a barátokhoz. Elkésett.

Szemközt jött már a hintó, a melyben Róza ült s hajtott bazafelé. Az ifjú szemei előtt káprázattá vált a világ, a mikor azt az arcot megpillantotta. Odaállt a robogó hintó mellé, fölnezeni nem mert, de mélyen meghajtotta magát a lányka előtt... írt hozzá egy verset. Nagyon rossz vers lebetett, nincs is meg a versek gyűjteményében. Tartalma az volt, hogy Jupiter, Apolló, Merkur s valamennyi olimpiai isten ott hagyta az eget s elment ki erre, ki amarra; az ördög maradjon az égben, ha Szegedi Róza onnan a földre szállott s itt akar mulatni...“

(A badacsonyi szüretéről)

„...Szegedy Róza is odafut a cigányok közelébe. Az öreg Pityók mögött a nagy bögös áll. De a nagy bögő mögött is áll valaki. A deli testőr ál ott. A költő.

Ezüst zsinóros világos kék buszár rubában. Feszül a ruba rajta, csak úgy csikorog. Oldalán kard. Köpenyegjét összefogja. Csakója mélyen lebúzva homlokára. Tüzes szemmel, szó nélkül, némán nézi a lányt, álmainak istenkéjét... Hajadon fővel van a lány. Arany fényű szőke baja gazdag fonatokban körüli homlokát és arcát. Kék szemének nagy mélységéből, rózsás ajkainak finom bajlásaiból mosoly ragyog...

Eszreveszi az ifjút a bögő mögött. Csak a két fekete tüzes szemét vette észre.

Abban a pillanatban hajnal tüze lobban fel a leány arcán. S midőn az ifju csendes hangon azt mondja:

– Én is itt vagyok...“

Utazás a Balaton körül (részlet, Révai, é.n)

A badacsonyi Szegedy-présház építésének hiteles története

A badacsonyi táj talán legszebb épülete, a szigligeti Szegedy Róza-ház bevonult nemcsak az építészet, hanem a magyar irodalom és romantika történetébe is. Kisfaludy Sándor testőr-költő itt szeretett bele későbbi feleségébe, akibez a Himfy szerelmei és A kesergő szerelem című kötetek verseit is írta. Eötvös Károly író Utazás a Balaton körül című munkájában is felidézti a legendás találkozás és szerelem emlékét.

MIKLÓSI-SIKES CSABA

A Balaton-felvidék egyik legismertebb építészeti emlékét, a Szegedy-házaként ismert, népi barokk vonásokat mutató présházat Mezőszegedi Szegedy Ignác (+1796) és neje, Rosty Katalin (1807-1872) építtette 1795-96-ban. A Sümeghez közeli Ötvösön birtokos családfő jelentős tisztségeket viselt. Címei között Zala és Vas megyék táblabírája, valamint a „királyi tanácsos“ tisztség is szerepelt, e mellett 1781 és 1785 között Zala megye első alispánja volt. Elsőszülött leányuk, Szegedy Róza (1775-1832) Kisfaludy Sándor (1772-1844) költővel történt házasságával került be a magyar irodalomtörténetbe. A család a megye jómódú föld-birtokosai közé tartozott. Szegedy Ignác nagyapjától, illetve apjától örökölt ötvösi birtokát folyamatosan fejlesztve, több mint huszonöt környékbeli településen szerzett újabb és újabb birtokrészeket. Mivel Ötvösön nem termett szőlő, a vidék híres borokat termő szőlőhegyein (Somlón, Töllváron, Badacsonyan) termelte a bort, amit az ötvösi és a halála előtt épített badacsonyi pincében tárolt.

A présház leírása

Az épületegyüttes három részből: emeletes présházból, vincellérházból, illetve az istálló épületéből áll. A késő barokk stílusjegyeket mutató, 19x9 m alapterületű, a Balaton felé forduló oldalú egyemeletes présház oromfalas, nádfedéllel fedett, udvari oldalának emeletén hat széles nyílásból álló árkádos folyosó, és abból ívesen kinyúló lépcsőháza van. Az emeleten a négy gerendamennyezetes szoba a család nyári és szüreti otthonául szolgált. Emeletének érdekessége a folyosó közepén, a fal síkjából kihalasodó erkélyszerű megoldás, amely minden bizonnyal a Balatonra való jobb kilátást szolgálta.

Az épület összhatása mediterrán hangulatot áraszt, az épületnek egyénisége, sajátos varázsa van.

Földszintjén két nagyobb és két kisebb helyiséget képeztek ki: a boltozott pincét, a szintén boltíves présházat, és a raktárhelyiségül szolgáló két kisebb szobát. A ház mellé emelt földszintes vincellérház az előbbinél sokkal szerényebb kivitelű, olyan, mint bármelyik parasztház ezen a vidéken: szabadkéményes konyha, kétoldalt egy-egy szobával, illetve kamarával.

A neves borvidék legnagyobb urasági présházát már régóta számon tartja a magyar irodalomtörténeti kutatás. 1938-ban a Balatoni Társaság emléktáblát helyezett el falán, 1953-ban a magyar műemlékvédelem legelső munkái között, Gerő László vezetésével újították fel az épületet, amelynek falai között ettől kezdve irodalmi emlékmúzeum kapott helyet. Az épület utolsó nagyobb szabású felújítása 1990-ben történt, amikor a kiállítást is átszervezték. A főépület emeletén Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza személyes tárgyait mutatják be, a főépület mellett álló egykori vincellérházban pedig a vidék borait kínálják eladásra.

A présház építéstörténete

Annak ellenére, hogy a badacsonyi présházról számos írás látott napvilágot, építésének pontos idejét a kutatás nem ismeri, a szerzők építését jobbra az 1750-es évekre teszik. A Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből nemrégiben előkerült egy 78 oldalas „vagyonleltár“ (Conscriptio...) melyet Szegedy Ignác 1796. szeptember 16-án történt elhalálózását követően, 1897-ben járpai Spissich János (1745-1804) akkori alispán vezette megyei bizottság állított össze, s ahol – többek között – részletesen szólnak az építető legjelentősebb és általa kedvesnek tekin-

A késő barokk stílusjegyeket mutató, 19x9 m alapterületű, a Balaton felé forduló oldalú egyemeletes présház oromfalas, nádfedéllel fedett, udvari oldalának emeletén bat széles nyílásból álló árkádos folyosó, és abból ívesen kinyúló lépcsőháza van.

Fotó: Miklósi-Sikes Csaba

tett birtokáról, a badacsonyi présházról is. Az összeírásból megtudjuk, hogy a badacsonyi szőlőterülete, „mely 100 kapásra való“ négy részből állott: „Nemesi szőlő, Rigó szőlő, B. Rauchnétől vásárolt szőlő, Sarkanti szőlő“, melynek összértéke 1510 Ft-ot tett ki. A rajta álló „újjonon építetett fönt való ház (emeletes ház), melynek felső részében 2 szoba közben lévő boltozott kéményes Konybával a szobáknak felső padlása bükkfa gerendákban fenyő deszkázva, úgy a Konybának is külső része ezen három alkalmatosságoknak allya téglával ki rakva, a folyosó kő oszlopokra, s az ezek között lévő boltozatra a folyosó is fölül gerendákra és fenyő deszkákra, alul pedig téglákra alkalmaztatott. Az alsó része foglal magában, mint egy 300 akóra való keővel boltozott pincét, egy nagy térségű hasonló képen keővel boltozott szobát, egy kis konyhát és a mellett lévő kis kamarát. Az egész épület keőből mésszel előre lévő tűzfallal építetett fenyő léczre fenyő sindöllel födetett, új állapottyáboz képest igen jó karban vagyon.“ Ennek alapján biztosra lehet venni, hogy az építkezés az 1790-es évek derekán történt, hiszen az összeírásban még az épület igen gazdagon berendezett bútorai, kályhái, a falon „különféle hadi eseményeket jelentő közönséges képek“ és azok vásárlási ára is fel van sorolva, továbbá részletesen számba veszi az itt munkát vállaló építőmesterek neveit, valamint az elvégzett munkáért kifizetett összegeket is. A sümegi Pressni József kőműves mester „az háznak derék falaiban 217, a boltozatokban pedig 43 n. ölet számlálván, a kőműves munkái, meszet, téglái és a napszámosokat is fel vévén ezeket bötsülve fizetve 581.30 Ft“, ugyanakkor a vincellér házáért 131.60 Ft-ot, az istálló építéséért 52.30 Ft-ot fizetett. A szintén sümegi

Redblinger József ácsmester „az háznak födelén lévő kéczeket, fenyő sindölt, lécz és sindöl szegeket és mind pedig a szobákban lévő gerendákra való ács munkát bötsülve 221.31 Ft“, a vincellér házon és az istállón végzett munkájáért 100 Ft-ot kapott. A tapolcai Forman József asztalos 125.39 Ft-ot, a sümegi Tóth József lakatosmester 58.24 Ft-ot, Reszli János sümegi üveges 1245 Ft járandóságot kaptak, így építkezés összesen, a különféle építőanyagokat és „az felső szobában található zöld mázos kályhát“ is ideszámítva, 2813.24 Ft-ba került.

Irodalom és forrás:

Conscriptio Bonorum Mobilium et Immobilium Orphanos Splis. ac Perillis Domono condam Ignatii Szegedy de Mezeo Szeged respicientium. Zala Megyei Levéltár 63/207. – H. L.: Badacsony. *Vasárnapi Újság*, 1909. 578. – RADNÓTI-GERŐ: A Balaton régészeti és történeti emlékei. Bp., 1952. 136. – PÉCZELI Béla: Műemlékekben elhelyezett múzeumok. *Műemlékvédelem*, II. 1958. 123. – VAJKAI Aurél: Balaton melletti présházak. Bp. 1958. 10, 20, 21-24, 25. – GERŐ László: Építészeti műemlékek. Bp. 1958. 118. – ENTZ-GERŐ: A Balaton környékének műemlékei. Bp. 1958. 24, 90-92. – Magyar Műemlékvédelem 1949-1959. Bp. 1960. 51, 133, 189. – GENTHÓN István. Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl. Budapest, 1959. 18. – DERCSÉNYI Dezső: La tutela dei monumenti in Ungheria depo la liberazione. *Acta Historiae Artium* II. 1955. 103. – BEELKÁNYI Enikő: Irodalmi emlékhelyeink a Dunántúlon. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1960/61. 217-219. – ÁCS Anna: Kiállítás-katalógus. Veszprém, 1992. – KOPPÁNY Tibor: A Balaton környékének műemlékei. Bp., 1993. 129. – KALMAR László: Badacsonytomaj története. Badacsonytomaj, 1995. 40-42. Címe: Badacsonytomaj, Szegedy Róza u. 187. Hrsz: 039/11 Funkciója: Irodalmi Emlékmúzeum. Műemlék: M 5121 (50041/1958) ■

Cifra csűrök és vaskeresztek

Egy szabolcsi sváb falu – Vállaj védelméről

PATAKY EMŐKE

A középkori Valay falut, több közeli településsel együtt, a Károlyi család telepítette újra 1747-ben svábokkal. Az érdekes, „svábos“-nak mondott, hosszú hurkot alkotó egy főutcás falu, széles szalagtelkekkel még teljes egészében őrzi a régi településszerkezetet. Sőt, a magyarhoz hasonló, fésűs beépítési rendszer is javarészt megmaradt. A hatalmas telkek, a nagyméretű nyeregretetős lakóházak és a csarnokméretű „cifra csűrök“ alkotta falukép tömeghatásában még keveset változott 250 év óta. A hurok végében, a régi templom helyén emelkedik a község egyetlen műemléke, az 1914-ben, *Foerk Ernő* által tervezett egytornyú, historizáló téglatemplom. A hosszházas porták között előfordul az utcával párhuzamos gerincű, L formájú ház is, ezek általában díszesebbek, gazdagabbak (egy iparos ház, vagy az „olajgyáros“ háza stb.).

Az 1970-es években már megjelent a szakirodalomban a sváb porta képe, rajza, főleg a csűröket említett ki. Az 1980-as években megtörtént egy kutatás – felmérés, de ezt nem követte műemléki védetség, holott akkor még talán az egész falut érintetlenül védhette volna meg egy MJT. Anyagát nem tudtuk előkeresni, úgy tűnt, elveszett. 1996-ban, kérésre, az *Okrutay Miklós* vezette diákcsoport (Budapest, Schulek Frigyes Építőipari Technikum) újabb felméréseket készített, azzal a céllal, hogy mennyi védendő érték lehet még Vállajon. Legalább 30-40 ház és 50-60 csűr maradt meg, amely helyi vagy országos védelmet igényelt volna, de az önkormányzat

teljes elzárkózása miatt ez tíz éven át megvalósíthatatlannak látszott. Ezalatt – sajnos – még helyi védelem sem született, ugyanakkor a település szívesen nevezi magát műemlékfalunak, tehát érthetetlennek tűnt a műemléki védelemtől való tartózkodás.

Az elmúlt évben az új önkormányzatnál ismét megpróbáltuk a település műemléki védetségének szükségességét felvetni, de ebben a kérdésben semmiféle változás nem történt. Közben láthattuk, hogy mennyire károsodott a történelmi utcakép.

Pusztulásnak indultak a cifra csűrök, sokat átalakítottak vagy lebontottak, új anyagok jelentek meg. A nyeregretetős „svábos“, három- négyablakos lakóházak közé beékelődtek a modernkedő, zaklatott tetős, műanyagredőnyös, más színű családi házak, másutt pedig oda nem illő hozzáépítésekkel alakult át a hajdani egységes megjelenésű utcakép. Csak a műemlék templom melletti három ház maradt meg eredeti homlokzatával, ott viszont még a műemléki környezet sem gátolta meg az egyik csűr alumínium lemezborítását. Ráadásul a rendezési tervben általunk műemléki védeletsre javasolt lakóház lebontását kérte egy új, építkező-vállalkozó tulajdonos. Mindezek a figyelmeztető jelek végre elindították részünkről a műemléki védetség kezdeményezését a tiltakozás ellenére is. Megerősítésként érkezett egy javaslat is épp ekkor az ICOMOS későbbi elnökétől. *Nagy Gergely* joggal csodálkozhatott, hogy ez a sváb falu még nem védett...

Azért voltak pozitív változások is a szemléletben. A lebontott ház helyére, már velünk egyeztetett, modern, de sváb karakterű ház került. 12 év után még tájháza is lesz Vállajnak, az önkormányzat megvásárolt egy sváb portát e célból, de levédeni ismétetlen nem engedte...

Jelenleg a templom melletti első, jó állapotban lévő, vakolatdíszes, tipikus sváb porta műemléki védelme folyik, amely nemcsak a legszebb, de igen sok benne még az eredeti. Ezenkívül javasoltuk a 2005-ben „felfedezett“ értékes vas és kőkeresztes 19. sz.-i te-

A hatalmas telkek, a nagyméretű nyeregretetős lakóházak és a csarnokméretű „cifra csűrök“ alkotta falukép tömeghatásában még keveset változott 250 év óta. Vállaj – Szabadság út. 2

A felvételeket a szerző készítette

Az öntöttvas kereszték javának műtárgyi védettsége föltétlenül indokolt. E kereszték szerkezeti felépítése hármastagozódást mutat. Korpusz nélküli kereszték kialakítása különösen szép, áttört, csipkeszerű szerkezettel. Vállaj – vaskereszték temető

mető védelmét is, amelyben megtalálhatók még az alapító ősök sírjai is. Ezzel a kettős védelemmel indítanánk e történelmi sváb falu építészeti értékeinek megmentését.

Szabadság út 2. a volt *Scheuerman* – porta (sváb – ház, cifra csűr és három ólas góré) még az alapító családok egyikéé volt. Ma is részben a leszármazottaké, akik rendben és a hagyományoknak megfelelően tartják a porta épületeit. Jelenlegi formájában a 19. sz.-i historikus, városias megjelenésű vakolatdíszes főhomlokzatával fordul a falu felé. Oldaltornáca már fűrészelt deszkadíszes fejezetű faoszlopos. A lakórészek előtt szintén fűrészelt díszű deszkamellvéd védi. Valaha nádtető volt, de már száz éve cserepesre kellett váltaniuk az akkori tűzrendelet miatt. A felmérési rajzokból kiderül, hogy alaprajza – itt a típus szerinti. Valójában a magyar alföldi, háromosztatú ház nyomán alakították ki, csak sváb méreteken (tornáccal kb. 10x20m) és kétmenetesen. Két szoba az utca felé (stube kammer, fadré kammer), utána a téli konyha (winter küche) előtérrel, majd ismét szoba, kamra (kammerli és stibli). Ezután egy kis lépcsőház-féle következik, a pince (téglaboltozatos) – padlás, két állószeles fedélszékből lépcsővel, aztán nyári konyha másik kamrával, végül a nagy istálló. Árnyékszék a tornác végében. Padlásán még áll a téglából épített, konyha felé elpadlásolt szabadkémény nagy pendelye, húsfüstölésre. A szobák, konyhák fapadlósak, tornácon téglaburkolat van, az istállóban döngölt föld. Szobákban deszkamennyezet, falak kőalapokon téglára épített vályog vagy vegyes fal. A tornác előtt szivattyús vaskút áll. Az oldalkertben áll a vidék népi építészetének leg-hatalmasabb csarnoka, a csűr, itteni szóhasználatul a *cifra csűr*. Mérete 14x30 méter, kb. hétméteres belmagassággal, három hajóval, hat fiókkal, két állószeles, állványos tiszta faszerkezettel. Az 1902-es tűzrendelet óta cserepesek a vállaji csűrök, előtte nádazottak vagy szalmásak voltak. (A határ túloldalán lévő Mezőpetri nevű sváb testvérfaluban még megmaradt néhány hasonló nagyságú nádtető csűr is, ezek nyomán képzelhetjük el a régi vállaji faluképet). Homlok és hátsófaluk téglából, a kis magasságú hosszfaluk köre rakott vályogból épült.

Bejárati kapuja a porta ékessége kb. 3x3 méteres, kétszárnyú, léc és fűrészelt deszkadíszes. A kapuboltív alatti timpanonban napvirág és levéldísz gazdagítja. (Más kapu még további festett vakolatdíszszel is lehet körítve.) Az oldal és hátsó kertben tiszta faszerkezetű, *talpas disznóólas* górék állnak.

A védendő porta mellett álló két telken áll még a település másik két legszebb és legrégebbi háza – sajnos rossz állapotban, de műemléki környezetül mindenképpen ki kell, hogy jelöljük a másik oldalon álló Temető u.-i néhány házzal együtt.

Temető út *rk. temető*

A főutcára majdnem merőlegesen, a templom mögött vezet a temetődombra az egyik oldalán végig beépített Temető utca. A sírkert dombjának tetején emelkedik az 1868-ban épített egytornyos kicsi *ravatalozó kápolna*. Timpanonos bejárata egyszerű klasszicista jegyeket mutat. Építetőinek nevét az évszámmal befalazott két kőlapon találjuk. (Kiever Vendel és nője Seierman Terézia.) A kápolnához vezető út mentén kései kálvária stációiként – kis nyeregtetős házacska sora épült. A kápolna előtt nagy kő-oszlopszékes kereszték állnak. Oldalt és mögöttük láthatjuk a temető legrégebbi – 19. századi *öntött vaskeresztjeit* és az I. világháború *faragott kőkeresztjeit*. A vas- és kőkereszték csoportjai változatosak, igen szép látványt nyújtanak. Nem találtam rájuk feljegyzést, kutatást igényelnének. Az öntöttvas kereszték javának műtárgyi védettsége föltétlenül indokolt. E kereszték szerkezeti felépítése hármastagozódást mutat. Különböző talapzatuk van, pl. kerubokkal vagy egy kis timpanonos épülettel alátámasztva, ebből nyúlik ki a vaskereszt hosszú szára, tövében a siratókkal, feljebb a koszorúval körbevett felirati tábla (kőr, szívalak, téglalap) helyezkedik el. A kereszt legszebben kialakított felső részén leggyakrabban a korpuszt találjuk. A keresztvégek kivirágzanak, még rózsáiv is formálódnak. A korpusz kialakítása művészi, nem teljesen „népi”. (Burgenlandi utamon ugyanilyen keresztet láttam a németújvári vár vastárgyak gyűjteményében.) Korpusz nélküli kereszték kialakítása különösen szép, áttört, csipkeszerű szerkezettel. A vashámorokból kikerülő nyersvasat felvidéki vagy kárpátaljai vasgyárakban öntötték az előre megtervezett mintákba, Munkácsra, Nagykárolyra vagy Gölniczbányára – ez csak feltevések, kutatni kellene. (Turok Margit művészettörténész kollégánknak ennek érdekében az Öntődei Múzeummal tárgyalt.) E vaskeresztet bizonyára mintakönyv, előregyártás alapján rendelhették meg, egyéni összeállítás szerint, mert a vállaji temető példányain is megfigyelhetők, pl. azonos elemek más-más elemmel kombinálva. Ez is alapja a sokféleségüknek.

A többféle vaskereszt és kőkereszt együttállása, térbeli csoportosulása megkapóan széppé teszi az ápolat temető összképét. A vaskereszték állapota azonban arra figyelmeztet, hogy megindult a pusztulásuk. Rozsdafojtók, törések, hiányok, kipótlások, kereszt-darabok jelzik, hogy menteni kell őket. A kőkeresztel együtt legalább negyven sírjel védelem indokolt.

Amint arra már utaltam, e két egyedi védelemmel, jól körülrajzolt műemléki környezettel, első lépésben, *talán megvédhető Vállaj legértékesebb része*.

A védelem soron következő feladata lesz – hacsak közben nem születik meg a helyi védelem – további eredeti, különleges házak és a legszebb cifracsűrök védelme. A határon túli sváb településeken már erőteljes védelem kezdődött, gazdagodik a mezőpetribeli sváb tájház, reméljük, ez is ösztönzően hat majd Vállajra. ■

Szénbányászok kincsei

– avagy a bányászidentitás
másodlagos forrásai

HERVOLY VANDA

„**M**a már nincs bányászat“ – mondják sokan lemondóan az egykor „magyarországi Ruhr-vidéknek“ nevezett Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol az 1720-30-as években – *Trangous Mihály*, Kassára származott miskolci természetvizsgáló és *Radvánszky Béla* sájkázai báró nevéhez fűződően – megindult a rendszeres szénbányászat.

Kulturális antropológusként – részben a családi hagyományok okán, részben a gazdasági változások társadalmi következményeinek hatását vizsgálva – keresni kezdtem a kijelentés mögöttes tartalmát. 30-40 évnyi föld alatti aktív munkaviszony után, a ma már nyugdíjas szénbányászok segítségével, 2002-2005 között végeztem kutatást egy valamikor híres Borsod megyei bányász közösségben a mára összeépült Szuhakálló-Mucsony- Alberttelepen.

A kérdés az, hogy a fenti mondat ellenére létezik-e ma még a foglalkozáshoz kötődő *bányászidentitás* a nyugdíjas bányászok életében. Tapasztalataim szerint igen. A bányász foglalkozási csoportot összefogó leírható, jellemezhető identitás, amely mára már nem a mindennapi cselekedetekben, hanem az elbeszélésekben, az emlékezősekben kap helyet.

Az 1950-es években a gazdasági- és politikai ideológia a *fizikai* munkát tartotta a legfőbb értéknek, a munkásságot pedig a társadalom legfontosabb osztályának. Köztük a bányászok még kiemeltebb társadalmi státust kaptak, ők voltak „a munkásság arisztokratái“. A szocialista politika konstruálta a munkás- és ezen belül a bányászöntudatot és propagálta is: „*Valamikor szép volt ez, felemelt fejvel mentünk, má most lemegyünk minden, akkor büszkék voltunk.*“ Mára azonban a 36 akna berobbantott borsodi helyét egy-két külszíni fejtés vette át, megszűnt a kapcsolódási pont, a bányászok kiemelt társadalmi helyzet.

Akkoriban két lehetőség adódott a régi bányászok számára, már akiknek még a bányászat még jelentett valamit. Az egyik a *visszabozás*, amely szükséges, mivel az én mindig pozitív identitást szeretne bemutatni, megmutatni, s ennek jelentős részét tették ki a munkásévek. A másik a *felejtés*, amely a bányászatban eltöltött évek emlékeinek esetében csak passzív, nem direkt (aktív) felejtés, egyszerűen azért következik be, mert nem kérdez rá senki. Esetünkben is csak a módszeres kutatói érdeklődés nyomán kerültek újra felszínre ezek az emlékek, amelyek önmeghatározásként foghatók fel. A bányászok identitásának kulcsa ebben az emlékezeti visszahozásban van. Az emlékezés három beszédmódja közül az életútinterjúk nosztalgikus hangot öltöttek.

A bányászidentitás legjellemzőbb tükrői a fiókból, dobozokból, reklám-szatyrokából előkerülő használati- és dísz tárgyak, kitüntetések, megsárgult fotók, kivágott újságcikkek és a történetek. Utóbbiak let-

tek az elsődleges, míg az előbb említettek a másodlagos források.

Az életútinterjúk többsége a bányász-foglalkozásról szól, amely eddigi életüknek, önmeghatározásuknak jelentős része. A legfontosabb történetek, epizódok a családi tradíció; a munka veszélyessége, nehézsége és az ebből adódó bátorság, helytállás, fegyelem, szaktudás, csapatmunka (ez utóbbihoz kapcsolható a munkaverseny és egy 1952-ben történt baleset); a párthoz való viszony; valamint a gyakran politikai töltetű ünnepek.

A másodlagos források a tárgyak hívják elő ezeket a történeteket és elősegítik az emlékezést, hiszen a múlt megőrzésének egyik lehetősége a tárgyméltóság. Ezek elhelyezési módjából, tárolásából, rendszerezettségének mértékéből következtethetünk arra, hogy mennyire fontosak ezek az egyének. Mindenkinél ugyanazon jellegű források kerültek elő, hiszen minden segítő ugyanannak a korszaknak és társadalmi csoportnak a tagja. A tárgyak nem képeznek nagy vagyoni értéket, de számukra eszmei értékük felbecsülhetetlen.

Egy bányász lakta házból nem hiányozhat a falról a *bányászfokos* és a szekrény polcán a *karbidlámpa* kicsinyített, aranyozott mása és a *bányász korsó*. Látszólag ennyi jelöli az odaérkezőnek a lakó foglalkozását. A lakásokon belül nem fedezhető fel további jellegzetesség. Ha azonban a bányászvekről kezdünk kérdezősködni, a tudat rejtett mélyéből azonnal előkerülnek az emlékek, elindítva az egyéni emlékezést, alátámasztva a szóbeli elbeszélést.

Minden volt bányász megtartott és féltve őriz néhány könyvet, fotót, cikket, jelvényt. A könyvekben, cikkekben gyakran gondosan aláhúzott részeket találunk. Ezeket nem egyszerűen felhalmozták, hanem válogattak is: „*Valakiről szól, azér tettem el*“, *Ami rólunk szól azt mind megtartottam*“ – hangzik a gyűjtés miéértje.

A *kitűzők* viselése gyakran az elemzett pártálláshoz kapcsolódott: „*Volt, aki egyet tűzött ki, de volt, aki végigtűzte*“. Ezekkel a kitüntetésekkel, jelvényekkel, amelyek a szocialista politikai ideológia elismerését jelentették az egyének és a brigádnak, gyakran már „az unokák játszanak“. Ezek az oklevelekkel együtt kerültek az alsó fiókokba, dobozokba. Tulajdonosaik nem tudtak megválni tőlük végleg, legfeljebb csak részben kiselejtezték. Zászlókat, munkahelelyi összeírásokat a helyi Művelődési Ház rendezetlen kiállításában találhat az érdeklődő. A bányászruhákat, mivel vissza kellett szolgáltatni az üzemnek vagy épp ki kellett cserélni a kopás miatt, nem találjuk meg az otthoni tárgyak között. Esetleg egy-egy bányászegyenruha kerül elő a szekrényből, amelyet tulajdonosa azért nem vesz már fel, „*mert kibíztam*“. Néhány munkavédelmi bányásznadrág az ún. „*korcos*“ azonban még újonnan is megtalálható a szekrények alján. Ezek vászonzóból készült sötétkék rövid, illetve félhosszú megkötős nadrágok. Ezt viselték csak a nagy melegben, gumicsizmával.

A fronton (a bányában) töltött órák, az átélt élmények mélyen beleivódtak életükbe, és áthatották az emlékeiket. A bányász munkája nyomán olyan tulajdonságokról, érték- és normarendszerről számolt be, amelyek a mindennapjait is meghatározták, meghatározzák. Ezek az emberek büszkén vállalják életüket és munkájukat. Máig részletesen tudnak beszélni a bányákban eltöltött évek jó és rossz emlékeiről. ■

